

KALANGYA

ALAPITOTTA

SZENTELEKY KORNÉL

SZERKESZTIK:

SZIRMAI KÁROLY és DRASKÓCZY EDE

1938. október

VII. évf. 10. szám

NÉMETH LÁSZLÓ: Tanu-évek (regény-folytatás)	433
LATÁK ISTVÁN: Nyárvég, 1938 (vers)	447
LATÁK ISTVÁN: Mint hűs lehellet (vers)	448
HERCEG JÁNOS: Cél és vallomás	449
BÖRCSÖK ERZSÉBET: Amit a Milyacska mesél (elbeszélés)	457
KÁZMÉR ERNŐ: Beszámoló	468
Dr. KOHLMANN DEZSÓ: Mityum M. Pavityevity és munkái	472
IRODALMI SZEMLE:	
HERCEG JÁNOS: <i>Az örök költészet</i>	475
KÁZMÉR ERNŐ: <i>Sz. Szigethy Vilmos; Torontáli fametszetek; Roger Martin du Gard; Vén Európa; Arnold Zweig: A verduni iskola</i>	476

JUGOSZLÁVIÁBAN

Egyes szám ára . . .	10 Din.
Negyed évre	30 Din.
Félévre	60 Din.
Egész évre	120 Din.

MAGYARORSZÁGON

Egyes szám ára . . .	1'50 Pengő
Negyed évre	4'50 Pengő
Félévre	9'— Pengő
Egész évre	18'— Pengő

A Nyugat-folyóiratra és kiadványaira a Kalangya szerkesztősége szívesen közvetít megrendeléseket. Évi előfizetés 10 illetménykötetel: 600 dinár. — A Nyugat utolsó kiadványai:

Dallos Sándor: *Dunántuli legendáskönyv*

Pap Károly: *Azarel*

Roger Martin Du Gard: *Vén Európa*

Marcel Proust: *Bimbózó lányok árnyékában*

Halász Gyula: *Édes anyanyelvünk*

TANU-ÉVEK

(Regény — Folytatás)

5.

»Az én bosszum csak a mű lehet«: ezt a mondatot évekké később irtam le, Szekfünek adott válaszbomban; a hangulatom azonban ekkor is ez volt már. Ezek az emberek ismerik »érzékenység«-em; nagy pszichologusoknak hiszik maguk, amikor a Tanuban is csak az érzékenység s nem a mondanivaló kirohását látják. Egy erős csapás s ez az érzékenység vagy elnémul vagy »szabódezsösködések«-be ugrik. Így számítanak, az én számításom ezzel szemben: a mű. Elkedvetlenedés, patvarkodás: az ő ítéletük írja alá; a mű, amely szivattyuk alatt, légüres térben is elkészül, őket ítéli el. Mi történt? Az, amire a sártorkői kertben fölkeszültem. Közben volt egy kis közjáték reményből... De mi a remény? A cédaság anyja. Hálával tartozom, akik elverték mellőlem.

Csak hogy a Tanu, sajnós, nem regény volt. Egy regényíró, ha a kortársaival meghasonlik, hordónak is tekintheti az alkotást, s magát Diogenesnek. Egy regény- vagy drámairót igen jól el tudok képzelni, nem csak íróbarátok, de az egész kortárszellelem nélkül is, hisz magam is kivülről élek éveket óta. A Tanu azonban egy világrészt s ami több: egy országot figyelt; tárgya: az egész volt, célja: a tudatosítás és befolyásolás. Ő nem zárhatta el teljesen a testét, s ha mérgek kerültek a táplálékba: fel kellett falnia s vagy felfordult, vagy kidőgözt. A Babits-bírálat mellett sem lehetett olyan rendíthetetlen »tovább mennem«, mint ahogy az elszánás tervbe vette. Egy életműködésemet: a kritikust el kellett tudnia pusztítani ennek az írásnak.

Bírálni különféle indulatból lehet: az enyém a kertészé volt, aki az Istentől rábizott növényekben a jövő kertét álmodta s szerette. Öröm a fákon, harag a gazon; éles olló csapásaim s gyomláló dühöm ellenére is szeretet és lelkesedés volt bírálataim géniusza. Az író, ha egyszer nemes növénynek bizonyult, nem az volt az én szememben, ami valóban volt is már, hanem a mi magja és neme szerint még lehetett; óriási előlegeket adtam s a kritikai képzeletből pótoltam, ami a kritikai tárgyból még hiányzott. A

Tanu megindításakor voltak már sebeim, — ez a lelkesedés azonban ép volt még. Ha a mértéken szigorítottam is valamit, minden magyar könyvből a kert s nem a barát vagy sebosztó nézett rám — s én nekem sem voltak, a kertészen kívül, magánindulataim. Hogy mily nagy dolog ez, ma érzem, amikor könyvespolcaim bizonyos foltjaira, ahol bizonyára igen jó könyvek állnak elolvasatlan, nézni sem szeretek többet, sőt munka közben is ott érzem szinte szurásukat a hátamban.

Emberi és olvasói indulatnak ez az összekeveredése, a Babits bírálattal kezdődött; még pedig nem az indulat-zavarok egyszerűbb, hörcsögi törvénye szerint, hanem a bonyolultabb Bayard-lovagin. Nem azt mondtam, ho-ho, hol itt a tisztesség: én tollat és kesztyűt küldök, tisztelgek, szablyát vonok, ti pedig körülálltok és ledum-dumoztok. Ezennel rátérek a leggorombább önvédelemre s nézzétek, mi csurog rátok egy tintásüvegéből. Nem, én tovább akartam folytatni ágyuknak ugró Bayard-lovagként a magamlojalis modorát s nem törődve, hogy ezzel fellépésemnek a súlyát, a rajtam át megnyilatkozó dolgok sorsát kockáztatom, dicsérni akartam, ahol dicsértem s magam ellen növelni s szépíteni embereket, mert eddig is úgy tettem. Csakhogy mit ért a modor, ha bennem magamban a szépítés állombjai foszladoztak már, s megtámadott értelmem nem adott több könnyelmű hitelt. Abból, amit én kritikai rendíthetatlenségnek hittem, rosszul csengő udvariasság lett, az igazi vélemény pedig álutron feltörve, mint orv-szurás mégis csak közbeszólt. Magáról Babitsról a Nyugat-cikk után két jellemzést is adtam (az Amor Sanctus kritikájában s a Dante tolmácsolóknak) mindeniknek rossz ízét érzem ma, ezért. De mit tehettem volna mást? Mondjam ki csupaszabb, ridegebb véleményem: kórusban idézik rám a multat s az egész Tanunak hitelét veszik. Nem volt más választás, mint amire az indulatzavar őszinte bevallása után egykettőre ráfanyalodtam: föladni a kritikust magamban. »Ugy megyek ki innént, mint aki sohasem jön vissza« irom kritikusi műhelyemről az első évfolyam végén (s valóban csak álruhában, mint Pörje Sándor, szöktem be egyszer-kétszer szükségből s nem hajlandóságból).

Akkoriban nem nagyon fájlaltam lelkemnek ezt a lezsinegelt szervét. A Tanu annyi foglalatosságot adott, s a kritikust egy kicsit le is néztem. Ma azonban sokszor elgondolkozom; ez lett volna-e az utánunk következő nemzedékből, a harminc felé közeledékből akkor is, ha kibontakozásuk óráiban nem gonoszul puhító s bukásukat kárörvendőn konstatáló »baráti körök« fogadják őket, hanem az én hideg kritikám. Tenai azonban nem tehettem másképp. A tiszta indulat minden mű első feltétele; a kritikának még inkább, mint a többinek. Az én agyam kritikai ereje bizonyosan nagyobb és realiztikusabb ma; mint amikor bírálataim irtam, amíg azonban a régi lelkesedés helyén a sok zavart érzés, megint valami nagy egyenmű érzéssé nem olvad, élő szoborként kell néznie (vagy lehetőleg nem néznie), modorok, igények és emberek garázdaságá!

A másik következmény egy líraibb tanulmányműfaj születése volt. Tanulmányíróvá én nem hajlamból, hanem közszükségletből lettem; a tanulmány volt az én honpolgári adóm, természetem szerint az alkotóknak abba a családjába tartozom, melyet a művel-válaszolók nemzetségének lehetne nevezni. E család, melynek legnagyobb, bár nem a legrokonszenvesebb képviselője Goethe volt; művekben küzd meg az életével. Az alkotás felelet a sorsnak; ki-beszélés, felülkerekedés, korszakzárás, egy élmény strófára a mű-vészét antistrófája. Az ilyen természet lírai, hisz magából indul ki; mégsem tiszta lírikus természet, válaszai nem a pillanatok, ha-nem az évek sebhelyei; nem verset ír a bánat és öröm ellen, hanem világot (egy tisztázó mű-kozmoszt) a világ ellen. Az ilyen természet hiába határozza el, hogy »nem fog felelni«, — a vitától eltilthatja magát: valahogy mégis csak felelnie kell — különben előnti, megöli őt a válasz, mint sárgaságost az epe. Így válaszol-tam én meg gyermekkorom élményeit: egy kiadatlan műben, drámában, versesregényben; így szakítottam kritikusai nappalaim közt is szépírói éjszakákat, hogy legalább a legfőbb élményeimmel megbirkózzam: az Akasztófavirágban a magyar ember hazátlan-ságával hazájában, az Emberi Színjátékban: Istennel és küldetéssel. a Gyászban kislányom halálával, Irgalomban: emberiszonyommal. A Tanu az éjszakákat is elvette: komoly mű-válaszokra nem volt ideje többé a honpolgárnak. Már pedig ez a bezárt világ s a ki-tartás kényszere volt olyan élmény, mint bármelyik. Ha nem akar-tam megmérgeződni tőle: honpolgár-műfajomat, az esszét kellett megtanítanom a lírai érzés kielégítésére. »Tanulmány és vallo-más«: ezt az alcimet adtam Sophokles-naplómnak, találón jelle-mezve az új (korszak vonzó) műfajt.

Hogy ez a műfaj ép Sophokles nevével buggyant föl természe-tes és jelképes. Hatás sokféle van. A legmegrázóbb kétségkívül az ébresztőké. Előttük csak könyveket olvastunk, bennük találkoztunk az írással, annak mindent megvilágosító és mindent megtitkosító varázsával és borzalmával. Az én ébresztőm Ady volt. Utána Sza-bó Dezső hatása az utmutatóé; átment előttem a »keskeny pallón«, melyhez két szédülés közt, mint magyar, én is hű maradtam. Berzse-nyi s Petőfi inkább ideálok; egyik a művészetben, másik az emberség-ben. Aztán jött Proust: a második Európára-ébresztő s Ortega az utmutató után a láthatár-mutatója. Az utolsó nagy ható Sophokles volt. Mi volt az ő befolyása az életemre? Aligha tudnám mint az előzőkét, egy címszóval megértetni. Pedig ez a hatás mindénél na-gyobb, mindénél titokzatosabb, legmélyebbre nyilaló, legtövőbb munkáló.

Sophoklesnek engem az asszonyai nyugöztek le. Az ő asszo-nyai artemisi lényeg alakjuk és pátoszuk sejtette, majd értette meg velem, nem egyszer, hanem évek során, hogy én is az va-gyok. A természet végtelenül sokféle embert teremt; a nemeken belül különféle nemeit a nemiségnek. A mi durva mű-barbár, de a barbárokénál szegényebb mitoszunk ebből csak a férfit s a »nőt«

hagyja meg s erőlteti reánk. Ez a férfi s ez a nő: minden nő s minden férfi tanítómestere; azért törjük magunk, hogy hozzájuk hasonlitsunk s azért vagyunk boldogtalanok, mert nem hasonlítottunk hozzájuk. A keresztény középkor, de különösen a görögség, nem szorította még ily szűk s durva iskolára a százféle embert. A görög istenek nemcsak »világaspektusok«, mint az ókorkutatók mondják, hanem nagy biológiai létalakok is; sokféle iskola a sokféle embernek, Zeus, Dionisos, Apollo, Artemis, Hermes; Demeter; Athéne: egy-egy iskolatípus, érzések és szokások merőben más tantervű liceuma, reálja, gimnáziuma; mindenki a maga hajlama szerint iratkozik be hozzájuk s kultuszukban hajlamait nevelheti tovább. Amit minálunk az egységes iskolatípus megtör, összezál, ott a tizenkét vagy annál is több isten kifejeleszti. Engem Sophokles asszonyai vezettek be Artemis szentélyébe, ők bátorítottak fel, hogy lényemmel korom mitoszából a görögéhez lázadjak.

Ilyenféle lázadásra az irodalomban én egy példát tudok: André Gide-ét a *L'immoralisteban*. De ott egy perverz mint perverz védi magát. Azonkívül hogy az eset szélsőséges, — a lázadás is büntudattal teli s lehangoló, Sophokles asszonyai nem perverzek, ők nők, a görögök alkati türelmessége is nőt látott bennük, holott mindenikükben még a »bujálkodó« Klytemnestrában is van valami nem női, szűz, kérlelhetetlen, illethetetlen, nemesen vadóc, — artemisi. Ezekből a nőkből a mi korunk csak vénlányokat, kékharisnyúkat, »amazonokat«, »markotányos«-nékat, a legjobb esetben Greta Garbot faragott volna. Engem első szájnyitásukkal megcsaptak; nővéreimre ismertem bennük s nővérszerелеmmel kapaszkodtam beléjük. Hogy mennyire a felszabadítóim, regényeim és drámáim bizonyíthatják; legliraibb alakjaim: Kurátor Zsófi, Jó Péter, a Papucshős Violá-ja, a VII. Gergely: Matildja, sőt maga VII. Gergely is — mind a Sophokles-hatás ajándékai.

De Sophoklesnél ezek a nők nem betévedt alakok, a sophoklesi tragikum ha nem értelmetlen ez a jelző, maga is artemisi. Senki sem tudta úgy magára hagyni, úgy megtöretni a nagy lelkeket a világgal, mint ez a derűsnek mondott patriárka. Ha valaki Sophokles költőt, nem a testét, hanem a géniuszát akarná megmíntázní, azokról a görög szobrokról kellene példát venni, melyeken egy gyönyörű testű ifju, egy atléta vagy egy isten, kissé dacosan félrehajtott vadóc arccal áll: elárvultan és makaeson a világ és tulajdon teste pompájában. Az istenek Sophoklesnél hatalmasok és szívtelenek; szív csak az emberben van, de az is magányos, felfelkorhanó, kiszolgáltatót, büszke csillag-rokon és ember idegen. Sophokles-pátoszu: ennek a nagy, magányos szívnek a dőbögése, a sophoklesi dráma: e köré épít végzetből és természetből fényes és kérlelhetetlen siralomházakat, ahogy én sem tudom másnak elképzelni a művet, mint a nemesség konkrétan fényes és végzet szoros börtönének. Azt, ami nélküle csak betegség volt (lásd Emberi Szinjátékom Boda Zoltánját), Sophokles nevelte át bennem öntudattá és mesterséggé. Amikor sorsomra válaszolni akartam,

semmiféle tanulmány-tárgy sem adhatott a vallomásra akkora alkalmat, mint az ő hatásának a története. Sajnos ma kissé szegényesnek s összezsapottnak érzem Sophokles élménvemhez képest azt a fiktív naplót; a műfaj mégis megszületett benn s San Remoi naplóm után mások is rákaptak — állítólag fölül is multak benne.

E két változás: a kiesett kritika s a beugrott vallomás a Tanu csatarendjét megbontotta valamelyest. Munkaerőmnek sincs nagyobb ellensége az izgalomnál; a teljesítményeim sokalóknak nem aifetálásból szoktam mondani; ez csak a negyedrés, a háromnegyed: irodalmi viszonyaink elviselésére ment rá. Rések támadtak s ezekbe kellőn kimunkált művek helyett, mint mondjuk a Proust-tanulmány, csirákban-gazdag, de kellőn be nem érlelt írásokat vettem be; a Nyelvekről szólót vagy D. L. hátrahagyott naplóját, ahol egy ifjan elhalt vad zseni firkaiba rejtve — egész »lélektanom« kiszórtam néhány oldalon. De, ha támadt is némi zavar, a Tanu haditerve nem omlott össze s a módosulás nem volt több, mint amit az élet a tervhez — szinesítőül mindig hozzá ad. Aki az első évfolyamot együtt olvassa el, nemcsak hogy fejvesztést nem érez, de talán észre sem veszi a front mögötti kavardást. S hogy első reményeim mennyéből lepottyantam — tovább tudtam írni — s amint éreztem, tovább is fogom írni a pokolban is. öntudatot adott. S bizony, semmire sem volt nagyobb szükségem ezen a tavaszon.

Néhány héttel a Babits-bírálat megjelenése után ketten is fordultak hozzám azzal az ajánlattal, hogy a Tanut nemzedék folyóirattá bővítsük ki. Illyés Gyulával már karácsonytájt leveleztünk ilyesmiről, Halász Gábornak két-három év előtt volt szerkesztőterve; most egymástól függetlenül álltak vele elő, egyszerre mindketten. Mái is talányos ez a jelentkezés. Mennyi része volt benn a Tanu első sikerének s mennyi a Babits-bírálatnak? Az én szabadságomnak kívánták meg, vagy a Baumgarten-diktatura ijesztette meg őket. Hisz ha Némethet így semmivé lehet tenni, holnap rájuk is kerülhet a sor még kevesebbért? Komoly volt-e a tapogatózás egyáltalán vagy csak a terepet akarták földeríteni — esetleg mint később annyiszor történt: Babitsot megijeszteni és megpumpolni? A »gründolás« lefolyása még csunyább volt, mint az előző évben. én mégis azt hiszem, hogy a lakásomon összegyűlt fiatalok egyrésze, Halász elsősorban, csakugyan rést és levegőt keresett akkor s csak a többiek magatartása és a megtorlón villámló atmoszféra kedvelenitette el őket. Én munkaközösséget ajánlottam folyóirat helyett; legyen a Tanuból Tanuk, adja ki benne hét-nyolc író olyasformán a műveit, mint én a magaméit. Halász érve előtt, hogy ez az ekszkuzivitás ellenszenvet szül, meghátráltam s csak azt kötöttem ki, hogy a Tanu, mint rovat vagy melléklet az új folyóiratban is tovább élhessen. Szabó Lőrinc mot is az elkedvetlenítő szerepét vállalta, de legalább nyíltan. Sok haszontalan beszéd után az ő álláspontját fogadtuk el: három Tanu-szám kevés, fejezzem be én magam az esztendő s szeptembertől megindulhat az

új Tanu. Hogy valami nyoma is maradjon a tárgyalásnak, egy papírra odaraktuk elhatározásunk és nevünk, Halász és én, mint szerkesztők, a többiek mint munkatársak. Másnap vendégem volt: Babits egyik barátja. Az elmondta, mi történt nálam előzőnap. Babitséknál hallotta, a kommentárral együtt: nem lesz belőle semmi, a fiatalok félnék tőle és Földitől. Így ért gyors véget a lázadás a hűség versenyfutásával. Néhány nap múlva Halásztól is megjött a lemondó levél: világnézeti ellentétek miatt nem vállalhatja a szerkesztést. Addig nem ismerte a »világnézetünket«.

Ebbe a »lalapításba«, előző évi tapasztalataimmal, én elég szkeptikusan mentem bele s így nem is csalódtam. Nem hittem, hogy sikerül, de hogy ez a nem hívés mégsem volt könnyenvevés. Bodnárném mulatságos utazása bizonyítja. Bodnárné egy parasztdráma, a előző tavaszon irtam s azóta nyugodtan aludt óriási kéziratkönyveim egyikében. Amikor az új Tanu mint terv felmerült: a jövődő szerkesztő első gondolata a pénz volt. Honnan szerzek én pénzt az új izekhez s az új munkatársakhoz. Számításom szerint legalább kétezer pengőre lett volna szükség a kibővített első évfolyam befejezéséhez. Ekkor jutott eszembe Bodnárné. Szabó Lőrinc biztatott, hogy küldjem el Márkusnak, a Nemzeti igazgatójának, ő majd föl hívja a figyelmét rá. Két nap le is gépeltük: az egyik példány a Nemzetibe röpült, a másik Gulyáshoz Debrecenbe. Debrecenből előbb kaptam választ: az ügyet-féltő barát nem örül, ha a darab a Nemzeti színpadra kerül. Az intellektuális óragép kiketyeg a műből. — a Tanut is kompromittálná. Közben megvolt a folyóirat ügyében is a főtanácskozás, a pénz sem indokolt már semmit s én visszakerem a darabot Márkustól. Csodálkozó levélben küldte vissza, lett volna proposíciója, de ha én a véleményét sem akarom hallani ő is elhallgatja. Én a darabot visszavágtam a fiókba s a folyóirattal Bodnárné is eltemettem. Olyan hitellel birt előttem egy kipróbált barát s egy levelei minden sorából kivilágó erős kritikus elme ítélete, hogy hat év után az idén tavasszal fogtam először gyanu az igaza ellen. Idén ugyanis a Villámfénynél kapott tőle, ugyanilyen levélbírálatot. Ez nem dráma, csak dramatizált értekezés, nagyobb lobogásra van szükség. Én azonban láttam akkor már az előadást s olvastam a bírálatokat s végül is én szenvedtem világra a művet, tudtam, hogy más sincs benne, mint lobogás — ez az egy, amit minden nézője érzett. De hátha a Bodnárnéból is csak egy ketyeg ki az intellektuális óramű, mint ebből az értekezés. S én ezért vonultam vissza a darabom, ezért zavartam el magamtól őt évre a drámai muzsát. ezért sodródtam bele a második darabomba is szinte akaratom ellenére — akut regénycsömörből, időszükéből?

Fiatal íróknak szól ez a bekezdés. Gulyás jóhiszeműségéhez és képességéhez nem fér gyanu. S ez a becsület és ez a műértés mégiscsak elzárt a színpadtól, ép a Tanu éveiben, amikor valami hitelesítő külső sikerre a legnagyobb szükségem lett volna s kihíja, hogy teljesen el nem pusztította egyik életfunkciómat, írósa-

gom veséi, tüdői, csontjai közül egyet, épen mert becsületesnek és hozzáértőnek tudtam. S ez nem a kivétel; ez a szabály. A barát, ha tisztaszivű: félt a kompromittálódástól, ha nem az, félt a csupa ugrásból áll, amelyet a néző előre elítél s a mű utólag igazol. De a mű is csak utólag, amikor szokatlansága befurakodott már a szokott dolgok közé; akusztikája megjött, hatása kibontakozott. S néha nem is az első mű, hanem annak a leánya, unokája. A barát, ha tisztaszivű: félt a kompromittálódástól, ha nem az, félt a lehetőségeitől s mindegy hogyan, azok után az érvek után nyul, amelyekkel a »bevált«-hoz szoríthat. A barát támogathat azzal, hogy igen-t mond rád, helyesel, vállal, fedez — mindenestől. Ezt a szolgálatot nekem Gulyás és mások is megtették — sok nehéz csalódás után sincs panaszom a barátaimra, mindig volt legalább belőlük. Mint kritikusok — többet pusztítottak bennem, mint az ellenségeim: ők magzatgyilkosok voltak. Ami megvan, ami hozzátartozik a lelkünk arcához, a szellemünk funkcióihoz, azt hordani, működtetni, fejleszteni kell. Ha a barátunk nem teszük — hallgasson vagy bíráljon post festum, — de ne engedjük meg neki, hogy a barátság színe alatt öncsonkításra beszéljen rá...

Mint mindennel, a fájdalmakkal is az első találkozás az igazi. Egy-egy fájdalom-faj akkor kínoz meg legjobban: amikor minden védettség nélkül, elsőízben fogadjuk véruinkbe. Azzal a csalódással szemben, melyet egy-egy ilyen nemzedékösszerőffenés okozhatott, én az előző évben bőséges immunitást szereztem. De ha elpárolgottak, egy keserű nevetésben a dühöm is elnárrolgott. Annál tehetetlenebbül görbitett szívem fölé egy másik, újabb mérgeű fájdalom harapása, néhány héttel a »lapalapítás« kudarca után. Pap Károly nem bírta ki Felsőgödön; a házacska, melybe én ma is visszavágyok, az ő kávéházhoz szoktatott munkakedvének börtön volt. Elváltunk hát mint háziur és lakó — hogy zavartalanabban lehessünk barátok. Ha az asszonyok közt volt is valami surlódás, mi a felsőgödi husvét alatt napos sétákban feledtük el őket s örültünk, hogy a szellem erősebb köteléknek, mint az irodalompolitika: bicsaknak. Ezzel a megújódott baráti érzéssel fogadtam őt a Medve-utcai iskolában is, ahol néhány nappal a beköltözésük után felkeresett. Megvárta szépen a tízpercet s behuzódtunk a lépcsőház alá. Na, mi újság? Az újság az volt, hogy az ő békeszerető mihaeli természetének fáj Babits és köztem a harc; az irodalomnak is árt, neki személy szerint meg különösen. Fogadjam hát el én elégtételül az ő tanulmányát, amelyet a Nyugat számára a Tanuról írt s tűrjem el, hogy Babitscsal kibékítsen. Szeretettel pillantottam rá: nem félsz két oroszlan közt a békeszózatoddal. De Mihael makacs volt: ő beszélt már erről Babitscsal s Babits nem oroszlan. Jó, én sem vagyok az. Csakhogy mint kényre-kedvre kiszolgáltatott cikkíró nem megyek vissza; adjon egy ívet a Nyugatból, ahol én a Tanu problémáiról írhatok és irathatok. A Nyugat kap egy érdekes rovatot s én megmenekülök az elvadásztól. Egy pillanatig sem hittem, hogy a Nyugatnál ezt az ajánlatot ko-

molyan megfontolják. Az Isten adhatott két fát az ördögnek, Babits nem adhatott egy ivet én nekem. Nem is volt más céloom velem, mint hogy egy szelid ember szemében magam se lássak fenevadnak. Azzal váltunk el, hogy másnap fölkeressem őt a Belvárosi Kávéházban, ha a Nyugat elfogadja az ajánlatom: Gellért a házban lakik, lehivatjuk.

A Nyugat természetesen nem fogadta el az ajánlatom, Gellért azonban lejött. A találkozásból majdnem összetűzés lett. Pap Károly ő nekik egy megtört embert ígért, ahogy velem is egy bűnbánó Babitsot sejtetett. Mindez öt percen belül kiderült. Gellért ajánlata az volt, hogy írjak én a Nyugatba, ahogy eddig is irtam — amellett a Tanut is megtarthatom, esetleg a Nyugat kiadásában. Erről só sem lehetett természetesen. A Tanunak volt már kiadója, a lelkes Tóth László, akkor kötött velem szerződést a következő három évre (bebizonyítva, hogy a legreménytelenebb ügynek is jut nyomógép, ha az író s a kiadó is magyar) s a Tanu sem lett volna többé Tanu a Nyugat pórázán; aztán meg mért írjak én cikkeket nekik, hogy a Babits feddéséhez egy visszاسompolygó bűnös látványát szolgáltassam. Mi szüksége, kérdeztem ingerülten, a Nyugatnak egy olyan zöld cselédszobaszagu polihisztorra, amelyet Babits lefestett. Ha a Nyugatban irsz. nem leszel az, felelte Gellért több humorral, mint cinizmussal. Én azonban ő rá is haragudtam: költészetének nem volt és nem lesz szeretőbb tolmácsa nálam s ő odáig ment kiszolgáltató állapotában, hogy ezt a szeretetet is félt elfogadni. A Tanu harmadik számában a lírikusok közt róla is irtam — ugyanolyan megbecsülön, mint amikor mindennapi barátom s szerkesztőm volt — ő e bírálat egyetlen szavát, csakhogy a cinkosomnak ne higyjék, mint hallatlan sérelmet hurcolta széjjel. A tárgyalás béke helyett kettőnk közt is befejezte a törést. Pap Károly csüggedten baktatott mellettem a pesti estében. Mi lesz most már az ő tanulmányával; ő megírta s szeretné, ha megjelenne. Ha jót irsz rólam, úgy sem adják ki. De ő szeretné azért, ha elolvassám.

Igy olvastam el másnap, rózsadombi iskolámban a Németh László és a Tanu című cikket. Aki nem sajnál utánalapozni, elképzelheti, mit éreztem. Ez sokkal nagyobb pofon, mint a Babits cikk, volt az első véleményem. S pofonnak nagyobb is volt. A békeközvetítő ragaszkodott a Babits enciklikához s csak a szegény igát próbálta a visszatérő előtt kiváltátni. Mégiscsak használható ember ez a Németh, ha most hibázott is, lakolt s tán tanult is, nézzétek milyen meghasonlottan jár le-föl a Nyugat ablakai alatt, engedjük be a nyomorultat. Így látta vagy legalább állította be sorsdöntő ugrásom s élet-halál harcom fájdalmát egy ember, akit én, noha más nép fia volt, testvérként szerettem s aki előtt a közvéleménnyel szemben, mint íróért és rendkívüli emberért hadakoztam, s akit ma is többre tartok egész zsidó magyar irodalmunknál. Különösen két részlet háborított fel: Sophokles-naplómban volt egy panaszos felkiáltás, a kelte 1932 március s ezt ő az én 1933 ta-

vaszi lelkiállapotom jellemzésére használta fel. Amivel én a Tanu előtti hangulatom festettem, ő a Tanu okozta meghasonlásomat bizonyította. Ennél is bántóbb volt az az állása, hogy a Tanuból egy-két szám megjelenik még, azután megszűnik. Egy ügyeimet ismerő barát szájában, aki új hároméves szerződésemről is tudott, ez nem jóslat volt, hanem hitelrontás. Szemrehányásaimra ő természetem bírálatával felelt — hiu. beteg voltam, mint mindig, amikor elkövettek valamit ellenem, mert nem hittem el még neki sem, hogy amit fölolvasott az elégtétel. Én lemondok erről az elégtételről. Csakhogy Babitsék most már ragaszkodnék hozzá, vallotta be.

Ez nagyon természetes volt: lehet valakin nagyobbat ütni, mintha olyannal mondatjuk meghasonlottak, elbukottak, akit ő kürtölt ki igaz szavu és tiszta értelmű emberré. A békeközvetítés lélektana most bontakozott ki előttem egészen. Pap Károly kétségkívül a jámbor Mihael volt most is, — de egy lökdösött Mihael, akit a feleség a kurátor felé lökött, a kurátor meg én ellenem. Ha meg is sebzelt, sajnáltam is. Az azonban, hogy a Nyugatban megjelent cikkből a kifogásolt részeket sem hagyta ki mérhetetlenül felháborított. A Tanu V. számába betett röplap s egy tájékoztató levél ennek a kitörésnek kallódó emléke. Emberi, mondom ma, akkor azonban szívemre borultam s szűköltem: ő, még ő is.

6.

Ha elgondolkozom, mért szenvedtem én mint író a szükségesnél többet, magyarázat: egy ember voltam és két ellenmondó szerepet próbáltam betölteni. Egyik az elkiáltó: aki behuzódik magányába, kotlik, néz, vizsgál s szakadjon ég, föld, elkiáltja, amit igaznak hisz. A másik: a mozgalmi emberé, aki száz kart szeretne, hogy száz más karba ölthesse s egy egész makacs, tehetetlen táborot vonszolhasson, amerre szive a jobbat érzi. Hogy e két egymást kizáró szerep közt én nem tudtam választani, annak talán alkati oka is van: az artemisi vadócság főszólama alatt mindig ott lelkendezett egy másik: vágy az együttjátszás, bajtársi, a közös önfeláldozó rohamok, »Budavár bevétele« után; az igazi azonban mégiscsak az, hogy e két szerep egyikére sem volt ember nemzedékemben s hiába nyestem én bele egyik vagy másik szerepbe magam, a szükség, a veszedelmes hiány újra s újra fölébresztette, akit el akartam eiteni. Vagy az igazság villámcsapásai nélkül volt kibíratatlan fülledt az égali vagy az igazság látszott kevésnek hordozók nélkül. A Tanu előtti időkben így »elkiáltásaim« vad légköre riogatta el a bajtársakat: a Tanu ideje alatt pedig a bajtársi össz-főn szolgáltatva ki az elkiáltót: bosszuljátok meg a szívén, amit a nyelve kimond.

Alig zárult le a Pap Károly esettel kortársim közt s közöttem: egy hosszú szívuzzó játszma — már állt is a másik — a fiatalabakkal, az akkor föltünedező huszévesekkel. Alig látszhat természetesebbnek valami, mint hogy egy író, akit az igazság kortársai közül kivadított, szorult helyzetében a fiatalágtól várjon fölmen-

tést. Emberismeretünk fényénél alig van reménység esztelenebb ennél. Nézzünk csak végig a mi irodalmunkon: fölmentette az egykoru ifjuság Bessenyeit Pusztakovácsin, Bacsányit Linzben, Berzsenyit Niklán, Vajdát, Tolnait Budapesten. Nem Kazinczy, Kölcsey, és Mikszáth volt-e inkább az ifjuság ezekkel a nagy utmutatókkal szemben. S hogy a magam fejére olvassak: időben siettem-e én Szabó Dezső fölmentésére. Első vallomásaim mellette nem 1933-ból valók-e, amikor már magam is inkább: elátkozott remete voltam mint ifjuság. Az ifjuságnak kellhet az igazságunk, a fölfedezésünk, a vívmányunk, de nem kellhetünk mi. S ez nem gonoszság vagy legalább is nem több gonoszság, mint amennyit emberi dolgokban mindig megtalálni.

Egy fiatalember sosem látja világosan, mi az, amit készen talált, s mi, amit maga »hozott«. A tehetség teremtve tanul: átvételei is újra költések s érthető, hogy amit maga adott hozzá a meglevőhöz, fontosabbnak érzi, mint a tulajdonképeni vívmányt, amely megvolt nélküle is. Két-három eredeti lépés jogán fölnyit érez azzal szemben, aki előtte a százat lépte. S ez az álfölény sokkal előbb megejti azokkal szemben, akiktől sokat kapott mint akiktől semmit sem. Aki sosem hatott ránk, azt távolról nézzük — kíváncsisággal, csodálattal vagy közönnyel, »tulhaladni« vagy éppen »tulszáguldani« azon szoktunk, akinek az utjára léptünk. Kor, mérték s elsősorban eredmény kell hozzá, hogy mestereink eredményeit igazán méltányolni tudjuk.

Osszon állást, pénzt vagy dicsőséget a mester — a fiatalság gyengébbje bizonyára leküzdi ezt az álfölényt, — legyen félretölt, kivadult; az álfölény sietni fog. A fiatalember megfordul itt is, ott is s mondogatja amit tanult. A céhfők bólogatnak: Középeurópa, igen-igen. Új enciklopédia, humanizmus, minőségsszocializmus; természetes. De akinek a fejéből mindez kijött: Á, az a kveruláns, te még azt is komolyan veszed? Az új eszme: van, mint a hold és csillagok, számba kell venni s a gyűlölködők és irigyek boldogok, hogy új szájakban dicsérhetik meg, amit forrásában el nem fogadhattak. A fél-belátásu ifju pedig ujjong: lám, ahogy én mondom, csodálják, ahogy ő mondta: bevehetetlen. S egy-kettő, elhiszi, hogy eredetiséginek szól, amit fejletlenségeiért kapott.

Előre kellett bocsátanom ezt, előre bevétetnem az ellenszert az olvasóval, mielőtt az ifjuság és a remete tragikomikus kalandjáról, a legfájdalmasabbról, mind között, beszámolok. Gál István, az első arc a következő nemzedékből, aki, hiába ismertem meg azóta tucatjával őket, máig is az »utánamjövők« megtestesítője fájdalomban és emlékezetemben, még mindig ott lakott az udvari szobában, róta a várost, hozta a híreket, elsőnek olvasta a Tanut. könyvet szedett ki a számomra, s esténként be-beült hozzám véleményeimre hallgatni, a terveimben osztozkodni. Husz-huszoney éves volt — tájékozódásban messze előtte, érzelmekben inkább mögöttem. Rengeteg szabad rajongás volt benne, egy kicsapni-kész pubertás, mely szellemi példa és szerelmi tárgy közt még nem tesz

világos különbséget: mesterébe a legszívesebben belé szeretne. Engem az ilyenféle többértelemű érzés mindig feszélyezett. Ezért utasítottam mindig a legnyersebben vissza a nők »szellemi« közlekedését s aligha ezért nem bizonyultam mindenféle »vezérség«-re is alkalmat annak. Vezér ugyilátszik az, aki az embereket ezeknél a tisztátalan, zavaros fél-szerelmi érzéseiknél fogva bandákba vonja. Én ezektől csaknem iszonyodtam. A gondolatok testvérisége, eszmék tiszta csatarendje, szemem világos megbecsülése a szellem iránt: ez volt, amire »a bajtársasdi«-ban is vágyakoztam. Gált is erre igyekeztem ránevelni: rajongását, ahelyett hogy tápláltam volna, magamról elhárítva eszmém felé tereltem: célt, szerepet, feladatokat akartam neki adni, az imádat öröme helyett. Később, amikor mások e szeretkezési vágyát szítva s kihasználva, őt Csizmás Kandurjúnak fogták be: (elolvasandó a népmese) az én viselkedésemet, megértem, hogy rendkívül hidegnek érezte. Elfelejtette, hogy ez az olvadt fém-szilárdító »hideg«, a kritikus pillanatokban emberibb tudott lenni az áradozó forróságánál.

Február végén vagy március elején Gál szobácskájában ki-gyult a petróleum kályha s én egy rocska vízzel mint tűzoltó nyomultam be az átjárhatatlan füstbe, mely lakhatatlanná tette a korommal lepett szobát. Gálnak aznap éjszaka a dolgozómban kellett aludnia. Reggel hat-hét óra közt a lány azzal ébreszt, hogy két detektív van a lakásban, a Gál urat vallatják a dolgozóban. Néhány tucat fiatalembert fogdostak össze a városban, állítólag a polgári rend megdöntésére szövetkeztek. Gál tudta, hogy mi a véleményem a marxizmusról s ép ezért én nem igen tudhattam, hogy az övé mi is hát. De az ebben a pillanatban nem is volt fontos. Amilyen bizonyos volt, hogy az én lakóm a polgári társadalmat soha meg nem dönti, olyan valószínűnek látszott, hogy ő, aki a magyar tüzhelyen minden földöt fölemelt és minden lábost végigkóstolt, kommunistákkal is érintkezett vagy levelezett. Az ember álmából fölriasztva: néha vakmerőbb mint megfontolás után. Hogy Gál Istvánnak mik az érzelmei velem szemben, azóta megmutatta, de a petróleum kályhára talán mégiscsak hálával gondol. A detektívek, miután kivallatták, az ő szobáját is fölkutatták, s bucsuzóban hozzám is bejöttek: a fiuval nem lesz baj, ők semmi gyanus könyvet-iratot nem találtak, ha most el is viszik, hamarosan haza bocsátják.

A hamarosan, nem emlékszem pontosan mennyi volt: két-három nap körülbelül. Piszkosan, összetörten, felizgatottan tért vissza közénk. Mi távolléte alatt egyre-másra kaptuk a tanácsokat: ne tartsuk őt tovább a lakásunkban, a Tanu magában is elég gyanus, emberek járkálnak hozzánk, egy oktalan letartóztatás is az állásomba kerülhet. Jól esik visszaemlékezni, hogy a feleségem milyen felháborodottan utasította vissza ezeket a hozzá címzett tanácsokat. Ő, aki a politikához nem értett, Gálban nem igen bízott, a most meghurcolt gyereket látta csak, aki rossz viszonyok közt tanult, koplalt, ábrándozott s jutalmul száll alá poklokra, pör alatt

van, az egyetemről is valószínűleg kitiltják. Nem, ennek a fiúnak még csak éreznie sem szabad, hogy ő bennünket feszélyezhet, könnyítette meg az én álláspontom. Az anyja sem igen fogadhatta volna őt másképp, mint Ella s hogy hazuról se érje szemrehányás, én az apja, a derék tolnamegyei póstamester előtt vállaltam érte s az ügy jó kimeneteléért kezességet.

Mialatt a Korunk s más szocialista folyóiratok, engem, mint a polgári bomlás termékét és népellenséget jellemeztettek, így jártam én Pest utcáit, detektiveket érezve a hátamban, okkal vagy oktalanul. Gál szellemi fejlődésére, ha az idegzetét összeszaggatta is, az a három nap még hasznos is lehetett; határpont a bizonytalan imbolygás és a céltudatos munka korszaka közt. Nem én beszéltem rá, ő maga jött haza a belátással, hogy a mozgalmasdikianak nincs értelmük; én inkább csak a gyógyszerert igyekeztem összekavarni neki: a feladatokat. A Tanu IV. számában egy Közép-európa kutató folyóirat tervét állítottam fel s biztattam, készüljön el ennek a szerkesztésére, tanulja meg a szomszéd államok nyelvét, keresse föl történelmünkben, irodalmunkban, népművészetünkben a közös dunai elemeket és kérdéseket, szőjje be fiataljaikat fáradszaktalan levelezésével. Ő lelkesen kapott a munkaalkalmon, különösen attól fogva, hogy mi Felsőgödre költöztük s ő a lakásban magára maradt, fölöltöztetlen falta napokon át az összehordott könyvet. A Tanu V. számában a *Visszatekintést* is elsősorban öneki s a hasonló fiataloknak írtam. Sorra véve Adytól kortársaimig a legnagyobb írók belépését s hatását, tulajdonkép a magyar szellem történetét rajzoltam meg 1918-1932 közt. Az utolsó fejezet: »Humanista ifjúság«, nekik akart célt, példát, igazolást adni, »Tudomány, irodalom, filozófia határvonalai az egész világon halványodnak, a szellem emberének új típusa tűnődézik: idegeibe író, érdeklődésében tudós és bölcselő, legáltalában talán a régi humanistákhoz hasonlítható«. »Az utánunk támadó nemzedék még nem bontakozott ki, de aki idáig érdemes tehetség élembe került, ehhez a humanista-típushoz tartozik«. Ez volt az azóta annyit koptatott »humanizmus« startia az újabb irodalmunkban. Sainos, ha utána nézünk, kit támadtak azóta ennek a humanizmusnak a nevében a legtöbbet. — hát aligha azt, aki elindította. Maga Gál is, alig egy évvel azután, hogy ezt a tanulmányt megmámorosodva üdvözölte, már egy másik humanistább kortárs vállairól adott leckét abból, amit tőlem tanult.

Amióta szerkesztői mandátumát átvette, kész beérkező írók mellett, (akit Protosztáns Szemle-beli tanulmányom ifju Kazinczyiaként kopogtatott végig), mind többet forgott a legfiatalabbak közt. Viszonyunk hitellel volt s ő velem jutalmazta a méltóknak találtakat; mindenki tudta, hogy rajta át lehetett a Tanuval megismerkedni. E nyüzsgés bennem azt a tévreményt keltette, hogy a bemutatottak néhány év alatt mellém nőve, bajtársaimmá is válnak s az új magyar kerek asztal, melyet kortársaimmal vágytam megalakítani: az ifjúság köréből mégiscsak összetoborozza lo-

vagijait. Hogy elébük menjek, itt-ott megdicsértem őket; különösen az V. számban több ilyen előlegféle pottyant le. A nevek azóta meggyökeresedtek, e felfedező írásoknak azonban rossz ízük van. Az ember igazán kiállni csak egyenrangúak mellett tud, ezért nehez az idősebb író sorsa a fiatalabbal. Amíg hozzá nem nőtt, okosabb hogyha hallgat róla vagy komolyan bírálja — a leereszkedés még ha szeretetteljes is — meggyőződéstelen s hazugsága tulcsikorogja a jószándékot. Hogy a begyújtott önérzet a kiemelteket sem felém, hanem tőlem vitte: a bevezetőből könnyen megérthető. Tőlem megkapták, ami a feltűnéshez kell; több: sok és veszélyes volt.

Hogy Gálra sem számíthatok első, inasesztendején tul, azt már ezen a tavaszon elárulta. Egy műhelyembe befogadott ifjuember tőlem sok mindent tanulhatott volna: elsősorban az igazság szenvedélyét, az egésyre irányított, egybe látó érdeklődést, ismeret és magatartás egységét, érzéket magyarság és magyar jelleg iránt, — Gált a műveltségem, tanulmányaim fénye s szervező terveim ragadták meg. Csakhogy ezekért, csak ezekért tartósan nem becsülhetett. Kétségtelen, hogy tiz-tizenöt éven át én szakadatlanul olvastam, tanultam; de nem azért, hogy műveltnek mondhasam magam. Gondolatokat termeltem, azt sem a levegőnek, hanem a magam népének; — a műveltség melléktermény volt. Annyi nagy olvasói élménye, mint nekem bizonyára kevés magyarnak volt — könyvet egy könyvgyűjtő tizszer, egy könyvtárnok ötvenszer s egy magántanársjelölt százszor annyit is megismerhetett. Esszéimen volt talán valami új fény, de aki ezt csak mint fényt, modort s nem mint emberséget szerette, a nyomomban vagy mellettem lépdelte fénymázásoknál csillogóbb lakkot és politurt dobozszám vehetett. S ha a perverzkedésben nem az igazság, nép és hagyomány szolgálata, hanem csak a bandánaverődés volt a cél, nem kellett-e igen hamar rájönnie, hogy nélkülem vagy ép ellenem ez sokkal előbb sikerülhetett. Nem tudok semmit Gál származásáról, nem is kérdeztem soha, de utólag nagy pénzt mernék föltenni rá, hogy asszimiláns családból való: mindazok az őstönök, amelyek minálunk a zsidó, sváb és judaizált magyar író értelmiséget 1930 körül egy frontba vonták — elevenek; mindazok, amelyek a törzsmagyarság sorsához fűztek, feltűnően bizonytalanok voltak benne. Ő, ki első ízben Féja munkáinak a jegyzékével jött föl hozzá, s mellettem nemzedékünk tanulmányíró szárnyához (Halász—Cs. Szabó—Szerb) közeledett, egyre nagyobb hajlamot mutatott, hogy minden autochton jelenségben a »bajuszt« érezze s gyűlölje. Amikor aztán könyvtáros, modorosság és széplélekség felé vonó hajlamaihoz még egy vele egykoru íróstent is talált, aki magát imádatni hagyta s az új nemzedékrohamhoz zászlót kinalt — a hajdani mesterből elkerülhetetlenül célpontnak kellett lennie — akin a nemzedékerő kipróbáltassék.

Tulzának látszhat, hogy egy huszéves gyerek lelki fejlődésé-

vel, aki rendkívülit tudtommal azóta sem alkotott, ennyit foglalkozom. De egy pedagógusszellemnek s a Tanu mégis csak az volt — a tanítvány majdnem a sors s én a tanítványaimban elszenvedett százfejű vereség ábrázolására és indokolására a Gálénál megfelelőbbet semmiképen sem találhatnék. Vannak arcok és vannak pillanatok, amelyektől nem lehet szabadulni. Egy ember hordta s korosztályokkal határozza meg a viszonyunkat, addig tartanak míg százat olvasunk s száz év sem tudná őket a lelkünkől kiöblíteni. Egy ilyen jelenetet írok le itt is. Gál májustól lakott a lakásunkban; mi szobáinkat adtuk át neki, hogy a nagy rázkódtatás után a könyveim közt, napban és kényelemben dolgozhasson és gyógyulhasson. Az új irodalmár nyugtalanság azonban úgy látszik rossz orvossága lett a réginek. Amikor Felsőgödön meglátogatott, a szívére panaszkodott, nemsokára sürgető levélben hívott be, hogy a betegségéről tanácskozzunk. Én rögtön bementem. A lakás távollétemben klubhelyiségfélévé alakult át, ifjú emberek jöttek és távoztak, egyikük ép könyveimet hozta vissza, mulatságokról hallottam. Volt azonban egy negyed óra közvetlen a vizsgálat után, amely alatt csak hárman tartózkodtunk a lakásban: mi ketten s Bóka László, az én őszi levélíróm, Pista új bálványa. Én talán ép a beteget vigasztaltam: idegesség lesz, hisz zörejt sem hallok, amikor az új isten, egész váratlanul megrohmozott. Egy-két szónál semmi esetre sem volt hosszabb a bevezető, s már arcomban a mondat, amelynek azóta sem tudtam egyetlen szavát sem elfelejteni. — Mindig könnyekig meghatva olvastam — mondta Bóka, — amit a Tanuban a szocializmusról írsz. Ha egyszer időm lesz, rászánok néhány órát, hogy erről a fontos mozgalomról kissé kioktassalak.

NYÁRVÉG, 1938

I.

A kutak mélyéből még szökik a víz,
A port még mindennap vágják a birkák,
A rongy- s bőrszedő utja házról-házra visz,
Még szedi a légyköpött bárányirhát . . .
De a malmok felől már leszorul a füst,
A hideg harmat a tetőn már szinezüst,
Keserű izeket hord össze a szellő
S a fonnyadt kis kert pusztulást lehellő.

II.

Egyre fáradtabban érkezik a hajnal,
Sötétben indulnak a dolgozó hadak,
Mind fonnyadtabban, halványabb tarajjal
Rikolt be az ablakon a virradat.
Duhaj színekben tarkállanak a fák.
Itt-ott zöldel a nyár, de az ősz foga rág.
Kifőzött cefrétől rosszszagu a bara,
Nem jól melegít a vénasszonyok nyara.

III.

Különös fényekkel telt a hold udvara,
Ijesztő csillaghullás esik mostanság,
Vérszinű üstökös világlott egy éjszaka,
Félősen forgatják kültelken a naptárt.
A kereszték tövébe most többen járnak,
Hátha ereje nő sok-sok hó imának,
Hogy izenő jelek háborus csapását
A békebontók fejére háriítsák . . .

MINT HÜS LEHELLET...

*Mint hüs lehellet, illanak az esték,
Kövéren, pirosan csurgott le a nap,
Olyan alatt suhannak el a fecskék,
Szint' reszketnek a férges a rög alatt.*

*Dusan hullik szürkületben a harmat.
Cséplőknél már pitymallatkor zuhognak,
Édes téli kenyérgét most kaparnak
S korábban vágnak neki a dolognak.*

*Puffadtan hentereg a kánikula,
Nehéz munkánk zsirját most izzadja ki. —
A temetőn zokogás, fájón puha,
Kenyérkeresőjét veszté valaki.*

*Áldott a nyári izzadások kutja.
Aki most dolgozni munkálkodni kész,
Verejtékét törli, izmát szakítja, —
De puhult aszfalton futkos a csibész.*

*Gazdag termés után, nagy tél lesz mondják,
A bánatot azért szivedre ne vedd,
Ne hidd a nyárban gonosz derek gondját,
Tépd el az első lesárgult levelet.*

LATÁK ISTVÁN

C É L É S V A L L O M Á S

Ezer intellektüel kellene ide a Vajdaságba, hogy kibontakozzék irodalmunk — mondotta egyik társam minden remény nélkül. Ő nem diplomára gondolt, hanem ezer férfire, akik lelkesedni tudnak és átérzik irodalmi életünk fontosságát, akiket érdekel magyarságunk jövője, nem politikán, hanem irodalmon keresztül.

Én soká'lom a vágyat és elítélem a reménytelenséget! Ezer magyar embert találni itt egyforma hittel és egyforma lelkesedéssel soha sem sikerülhet. Tömeg nem verődhetik össze cél nélkül, vezér nélkül; ezer szabad fej pedig ezer felé b'ogogthat. De mi az az erő, ami itt a Vajdaságban akár száz férfit össze tudna fogni és hol ragyog az a cél, amely csak tíz férfi szemét felnyitná?

Polgárok élnek itt, reális keretek között reális emberek. De egy-egy irodalom megszületését sehol sem várták karbatett kézzel és tátott szájjal a kultura megszállottjai. Szegény Vuk Karadzicsnak száz évvel ezelőtt egy merev, ellenséges falansztert kellett áttörnie két-három baráttal, s az ezres tömeg csak akkor szegődött melléje nagy lármával, amikor már sikerült neki rést találnia ellensége bástyafalán.

Nekünk nincs ellenségünk, de van-e Karadzicsunk? A polgár elutasító, nincs szüksége »helyi« irodalomra. Miért is lenne, ha irodalmunk sem térben, sem időben nem tudja eltalálni azt a hangot, amely esetleg megütné ennek a polgárnak vastag fülét? Semmit sem tud mondani, amivel érdeklődést keltene; valami közöset az olvasóval, hogy az érezhetné: ez nekem szól.

Korszellemünk sok változást hozott. Ami az irodalomban tul-tengett, azt átvette a politika. A regényben harminc év előtt egyéni alakok éltek, hősök, korunk írója ma típusokat rajzol. Kinek kellenek a raszkolnyikovok, turidanik, zsüljenzsorelek? A típus emberibb, sokkal közelebb áll az olvasóhoz, naponta látja, utálja, vagy megcsodálja; köze van hozzá. A regényhősökből diktátorok lettek; egy félszázad romantikájának inkarnálódásaképpen. Ami az irodalomnak maradt, az az olvasó önzése, amely nagyobb, mint igénye. Ő részt akar venni az író küzdelmében, vagy mulatságában, nemcsak olvasni, szórakozni, vagy műélvezni akar, hanem egyvéleményen lenni az íróval, kiszolgáltatni magát általa.

Természetes, hogy a vajdasági olvasó is ilyen. Nem ezen kell

változtatni, hanem önmagunk szándékát, álláspontját, irodalmunk célkitűzéseit — és a mintát — kell revízió alá venni. Nekünk nem csak a művészi tökélyre kell törekednünk, hanem elsősorban népünket, környezetünket kifejezni. Kia'akítani magunkban a vajdasági népi tudatot, a vegyeslakta vidék tarkaságának, a szerb, magyar és német hatásoknak eredményét. De ehhez nemcsak tehetség kell testvérem, nemcsak önbizalom, művészi formaérzék, hanem elsősorban a szélesebb horizont feláldozása a szűkebbért. Ha majd husodba vágnak azok a kötelek, amelyek népedet fogva tartják, kiáltásod nem marad visszhang nélkül...

Az én őseim nem a vereckei szoroson jöttek át, a fehér lovat honfoglaló magyarokkal, Csaba kibuggyanó vérét én a harmadik osztály olvasókönyvében láttam először. Nem tudom mennyire lehet őszinte azoknak a makulátlan magyaroknak a lelkesedése, akik fajtájuk mithoszáért ma is boldogan vért eresztenének. Én próbáltam megérteni, érezni akartam én is, de úgy látszik azért találok színházasdinak, mert belőlem hiányzik minden őseimtől származó romantika.

Apai őszám II. József idejében költözött erre a földre mint sváb telepes, anyám családja szintén batusz volt, de francia. Nagyszüleimmel gyerekkoromban többet beszéltem németül, mint magyarul, sőt szüleim is a német beszédre fogtak, azzal a polgári-sodó szándékkal, hogy a német nyelvvel mindenhova elmehet az ember. Ők persze magyarul tudtak jobban, sőt Herceg nagyapám is, aki a boltosnak fuvarozta az árut a Dunáról, vendégfősöknek a bort Baranyából, a révérszektől és vincellérektől jobban eltanulta a magyar nyelvet, mint anyjától a sajátját. Ha részegre itta magát, Bogár Imre nótáját danolta és a poharakat is úgy verte le az asztalról, mint akármelyik kálvinista paraszt Csuzán, vagy Kotlinán. Ha lehet bennem valami patriárkális büszkeség, úgy azt hozzá vezetem vissza.

Karle-nagyapát mindig szégyveltem, pedig szánalmat érdeme't volna szegény. Huszonkét évig a Nagymalomban szolgált, mint gépápoló. A bére nagyon kicsi lehetett, mert keserves kinnal nevelte hat gyereket, s én, aki az ebéde't hordtam neki hosszu ideig, ritkán láttam hust a kosarában. Ő persze nem tudta soha, hogy francia származásu, mert talán még a nagyapja teljesen elsvábosodott. A magyarokat ő sohasem szerette. Talán azért, mert huszonkét évig magyar főgépész sanyargatta és neki ez volt az egyetlen bosszuja, lehetséges. Nem volt lázadó természet, nem ivott soha, ugyszólván nem is élt, csak szolgált. Hogy szerbül olvasni hol tanult meg, az ma is rejtély előttem, de a háboru alatt ő magyarázta nekem a cirill-betűket és őszintén örült, hogy a kényszer az ő korai leckéjét folytatta velem. Évek óta nem beszéltem vele, mert nyolcvanegy éves és süket, mint az ágyu, annyit azonban mégis meghallhatott, hogy kislányommal magyarul beszélünk és a kudarc, amit saját

gyerekeivel szemben vallott, mégsem vette el a kedvét, hogy a dédunokát próbálja legalább a német világba belevonni. »Tut točh tájcs mitr'« — mondta egyszer sértődötten nekem és, hogy kinevettem, azóta szerbül szól a Zsófihoz. »Devojka!« — kiáltja neki kuckójából és boldog, ha a gyerek megy feléje, mert azt hiszi megértette és cinkosa az ő tüntetésében.

Ha szidják a magyarok nacionalizáló politikáját, én az öreg Karlét állítom oda ellenérvnek azzal, hogy, aki akart, az megmaradhatott szerbnek, németnek, legfeljebb le kellett mondani sok érvényesülési lehetőségéről. Viszont minden érdek megkívánta a nemzetiségi alkalmazkodást, kényszer nélkül is. Akkor minden erőnkől magyarok akartunk lenni s a turáni szellemet nem véletlenül fejezték ki legszorgalmasabban Herczeg Ferenc, Rákosi Jenő és a többiek. Az ő ideológiájukat folytatni ma jövevény magyaroknak, változott körülmények között, esztelen anakronizmus.

A mi népi tudatunk nem nyulhat vissza történelmi eposzokhoz, mert történelmünk itt a Vajdaságban legfeljebb háromszáz éves, eposzunk pedig még nincsen. Én hiszem és vallom, hogy jó magyar vagyok, származásom ellenére is, de nem tagadhatom le a valóságot, amelyet a milióvel és nevelésemmel kaptam. Nem szakíthatom ki magamból az emléket, amely Dusanokat és Gyuricákat őriz bennem, és nem a szerb népdalokat, amelyeket guszalé-maszalé közben és Illés-tüznél tanultam. Az én szemem gyerekkoromban jobban megszokta a bunyevác-lányok nehéz brokát-szoknyáját, mint a tarka dorozslai viseletet. Amit leírtam, azért volt bátorságom hozzá, mert tudom, hogy nem vagyok egyedül; irodalmunk, sőt egész szerves, kisebbségi létünknek kilencven százalékban hasonló motívumai. Ez a körülmény parancsolja, hogy az író, akinek öntudata alakulóban van, ne hangszórók felé fordítsa fülét, hanem szírének hangját lesse és hol vannak a szírének, ha nem a népben, akármi-lyen sokféle és tarka is az a nép...

*

Egy »igazán« vajdasági könyv fekszik előttem, a Vojvogyanski Zbornik, amelynek minden lapját itt élő, vagy innen elszármazott szerb író írta tele. Meglepődve olvasom Vása Sztájicsnak egy kiáltványát az ifjúsághoz, ami ebben a könyvben idézetként szerepel: »Legyetek tisztában azzal, hogy mit jelent nektek a Vajdaság; fogadjatok fölénnyel minden támadást, ami ellene irányul... tanulmányozzátok a Vajdaságot, szervezzétek meg és építsétek ujja hagyományos szabadságszeretetét.« Ez a néhány soros idézet fejezi ki legjobban az írók és művészek tömörülésének célját. De mi szükség van erre husz év után, amikor a felszabadult népek boidog vegetációban élhetnének? Politikailag minden szeparációs törekvés bűn a többségi népnél egy országban, de szellemileg bármilyen provinciális jelleggel is, csak gazdagodást jelenthet.

S itt a Vajdaság szellemiségéről van szó. Arról a sajtáságos, külön világról, ami csak itt van és sehol másutt. Popovics Jován

novelláihoz hasonlókat hiába keressük a világirodalomban. Vaszi-lyevics Zsárkó költészete tartalmilag egész táji misztikumot foglal magában és Leszkovác Mladen esszéit vajdasági hatások vitték el Ady-ig és ismét vissza a szerb irodalomhoz.

A kötet egy egész tanulmányt szentel Adynak, míg egy másik komoly és terjedelmes írás azzal a hatással foglalkozik, amelyet a magyar irodalom gyakorolt a szerbre. Egymásután olvasom Dózsa György, Martinovics, Matija Gubec, Esze Tamás és Péro Szegedinác nevét. Az író egy szerb—magyar szintézist akar kiépíteni a két nép forradalmi géniuszainak megnyilatkozásaiból »Ady a miénk is — mondja — nemcsak a magyaroké, hanem a dunavölgyi népek összességéé.« Lehet, hogy szép elgondolása igaz is, de bennünket ez még nem érdekelhet. Maradjunk csak először annál a ténynél, hogy Jugoszláviában szerb írók tömörülnek a vajdasági szellem és a hagyományok megőrzésére. Hát mi, akik minden tekintetben magunkra vagyunk utalva, miért nem találjuk meg a népet, miért nem látjuk meg azokat az erőket, amelyek itt felbuzognak, miért nem kapaszkodunk az egyetlen lehetőségbe, amely nekünk életet biztosít?

Mert még mindig nem találtuk meg önmagunkat! Még mindig tele vagyunk hazugságokkal, »kulturfölnnyel«, csalfa ábrándokkal, mellet dőngető, de suba alá buvó szájas magyarkodással és írónk mindezeknek a kliséivel... és meneküléssel a valóság elől. Vannak itt még olyanok, akik internacionális eszményképeket keresnek, »általános emberit« s, hogy itt mi mindennek kellene emberienek lennie, azt nem veszik észre.

Emlékezzünk csak vissza, néhány év előtt milyen kavarodást idézett fel Szenteleky mozgalma a couleur locale-ért! Akik támadták, attól féltek, hogy terve a nemzetközi kapaszkodótól üti el őket, féltették európaiságukat, azt a fikciót, ami a világpolgárnak felelőtlenséget biztosít. Az a huszegynéhány író, aki nemannyira a jószándékot igyekezett kiszolgálni, mint inkább a szerkesztő megtisztelő levelét, kevés kivétel'el, persze megint csak sablonokat adott, szerb nótákat; és idegenhangzású neveket. A terv tulkorán kapta meg a realizálható lehetőséget, nem csoda, hogy kudarcba fulladt. De alig hiszem, hogy Szenteleky, aki maga is egy hosszú elkanyarodás után tért meg a Vajdaságba, ennél az első lépésnél megállt volna. Ó egyelőre egy kisebbségi példát látott és kényszert, amely talajt követelt bontakozó irodalma számára. Erdély és a Felvidék százados hagyományokra építhette független, új életét, ugyanugy mint a szerb Vajdaság, amely nem új életet, hanem a szellemiség megőrzését akarja. A Vajdaság tradícióihoz nekünk magyaroknak csak annyi közünk van, hogy fájdalmat hozott számunkra és elnyomatást; vérbefojtott forradalmat. De a szerbek vajdasági szellemiségét nem a szabadságharcban tanúsított magatartásuk befolyásolta, hanem ellenkezőleg, Sztéria Popovics és Jakov Ignjátovics ellentmondása, akik nem politikai spekulációt, hanem

emberi és kulturális lehetőségeket tartottak szem előtt. A vajdasági szerb irodalom ma az ő nevüket írja zászlajára és ez a biztosíték, hogy kisebbségi sorsunktól nem eshet messze a vajdasági szellemiség még így, szerb fogalmazásban sem. Ha az évkönyv azt állítja, hogy Petőfi és Ady Endre a szláv népeknek is géniusza volt, akkor talán mégis több joggal fedezhetnénk fel mi a magunk számára Adyt és Petőfit, belőlük levonva a tanulságot: mindent a népből és mindent a népért, mert a nép kulturánk öröke, nem pedig a világpolgár...

*

Én, amikor nemrég, három évi távollét után hazatértem, mint, aki új földre lép, előlről kezdtem az ismerkedést tájjal és emlékekkel, de nosztalgiám tüzebe már rendszer szólt bele. Amikor a bezárni parttól ellöktem csónakomat, a zöld batinai hegyekben nemcsak a piroscserepes villákat néztem, hanem a parasztokat kerestem, akiket ez az egyre jobban terjeszkedő nyugdíjas-telep lassan-lassan teljesen kiszorított. Az öreg K. Mihály bácsi háza is gazdát cserélt, mert nyolc évig nem tudta fizetni rá az adót. Huszonkét évig szolgált hajókon az öreg, a MFTR-nél öt évet a DGT-nél hatot, kicsit facérkodott, ahogy ő mondja, mert közben kitört a háború. Szibériában raboskodott egy ideig, végül a Recsna Plovidbánál szolgált, aztán már kiöregedett. Most kis szüllejéből él, ahogy kiszámítottam, ha jó a termés, körülbelül háromezer dinárt vesz be. Ez a keresete. Egyik lányát egy csendőr vette el, most Bitolyban vannak és »jól« megy soruk, három gyerekük van már. Nincs semmi gondja az ilyen zsandárnak — mondja irigylkedve, de büszkén a vejére — elsején csak tartja a markát fizetésért. Ezt a nadrágot is tőle kaptam — mutat az elrongyolt zöld posztóra s aztán hosszú mesébe fog. Kezdetben Pozsonyban járunk, aztán az orvosi szép kocsmárosnénál, aki mind kizsebbölte a hajósokat. Egyre jobban belemelegszik az öreg és lassan más mesét is kerit, mert tetszik neki, hogy élvezem. Kolonicsról szól, aki a batinai kompot bírta (?) és ő maga állt a kormánydoronghoz, hogy ellenőrizze, vajjon mindenki megfizeti-e a viteldíjat. Akinek nem volt pénze, azzal néha két heti móbát is csináltatott. Sok bünt ró fel szegény Kolonicsnak, — többet, mint amennyi volt neki — mindent Baranyával és szegényemberekkel kapcsolatban. Ezt maga találta ki Miska bácsi, mondom neki fejszóvalva, nem én, mondja, apám mesélte, mikor gyerek voltam. Látom rajta, hogy nem hazudik és már hiszem is neki a mesét, amikor befejezi, Ludas Matyival büntetve Kolonicsot.

Tipikus népmese ez, ha a történelmet nevetségesen meghazudtolja is, a szegényember igazsága győz benne. És ez a fontos, mert az ilyen mesékkel vigasztalódnak a szegény, csalódott öreg Mihályok. A jómódu ember nem mesél, azt teköti a realitás és nincs is szüksége öncsaló hazugságokra. Doroszlovón sem tudtak

más mesélő öreget mondani, mint a Bagó Gyura bácsit Szentkut melletti vityillójában. De ő hozzá már közel van a halál, ezért legendákat mesél, abba is beleszöve a »spitált«, az »enekciót« meg az ápo'ónöket, mert féléletét a kórházakban töltötte. Amerikát is megjárta, de a meséi azért itt játszódnak a Mosztonga körül. Ráday Gedeon is dorozslai legényt kinoztat meg olyképpen, hogy a siralomházban megkérdi mi volna a kívánsága halála e'ött. »Lánnyal szeretnék még egyszer hálni, hagyságos alispán ur«. »No, cihelődj és gyere velem«. Elmentek osztán, csak mentek, mentek, a hold világított más semmise, néha a főpandur köhögött. — »Látod-e ott azt a lányt?« — kérdezte sokára. — »Látom« — mondta a legény«. — »Jó lesz-e utoljára?« — »Nekem jó« — mondta a legény s kiverte a hideg izzactság. Mert igen szép lányt látott a víz partján állni szüzanyameztelen, térdig érő aran hajjal és a csecsit, mintha aran vizzel fűrösztötték volna ugy ragyogott. »No, köszöni neki, ahogy illik« — szolt rá az alispán. — »Dicsértessék!« — mondta a legény és levette a kalapiját, de Ráday Gedejon már tuszkolta hátulról. »Csókolad, ahon éred, mert az van utoljára«. És a legény csókolta, furt csókolta, pedig a lába már nagyon röszketett, mer érezte, hogy vasbul van a lány és akkor már ösmerte az alispán szándékát is. Az nem is várakoztatta sokáig, egyszerre kinyitotta az ajtót a lányon. »Hálj vele« — mondta röhögve és betuszkolta a legényt. Mert a lány hasába belüre csupa vasszögek álltak meg kések, agyon is szurták mindjár a legényt. Jézusnak Anyja meg onnan nézte végig az egész kinhalált egy fűzfa alól, csak Ráday Gedejon nem láthatta űtet, pedig a könnyei ugy világítottak, mint a láng...«

Ez a mese nekem nagyon tetszett, nemcsak művészi elemeiért és kereksege miatt, hanem elsősorban azért, mert kiéreztem belöle ismét a zárt, mondhatnám csökönyös népi tudatot. A szegénylegény utolsó kívánságát is egy fenségesen szép, de szörnyű dans macabre-ba fullasztja a hata'om könyörtelensége. Hogy milyen ponyvából támadt fel a hirhedt Jungfraunak ez az új variációja, nem fontos. Engem csak az a tény érdekel, hogy népünk őrzi és alakítja a mesét.

Igy bámulom a dorozslai és bogojai lányokat is, akik hosszú esztendőket szolgálnak városokban, de viseletüket nem hagyják e' mégsem. Azért nem, mert szebbnek tartják a magukét a városinál és, mert erkölcstelen is az ilyesmi. Aki selyemharisnyát huz és kosztümöt, az nem lehet tisztességes, mondja ez az erkölcs és igaza van. Ó, nem szerelmi erkö'csről van itt szó, sokkal jelentösebb do'gokról annál. A szegény cselédlánynál a viselet fejezi ki a különbséget, falu és város között, aki azt felcseréli, a városnak adta el magát. Igy van a táncsal is! Azt természetesnek tartjuk, hogy magyar parasztlányaink nem táncolnak rumbát és tangót, de miért mulatnak tambura-zenére és plózerok muzsikájára! Miért mondják a bogojaiak a keréskedést *tergováskodásnak*, a meszet

krecsnek, a szőlőcsösz *puhárnak*, a halászt *fisernek*, az asztalost *fislérnek*? Azért, mert népi hatások elől nem zárkozhatnak el. A jobbmodu gazda-fiatalság, már tütyül a hagyományokra. Ő pénzével megvásárolja a városiasságot, mert másképpen nem képes kiválni a falusi közösségből, csak így, ha megtagadja azt.

A népben tehát mélyen él a közösség szeretete; irtózik a város felbomlott elemeitől, a szétfolyó kulturától, a társtalanságtól, az osztályrendtől, amely neki a legalsóbb réteget jeöli meg életkezetnek. A falun ő nem osztályban él, hanem szigeten. De e sziget köré nemcsak erkölcase, hanem szegénysége is gyűrüt von. Nem furcsa, hogy a nemzet értékei szociális korlátok között vannak biztonságban? De ugy jó, ha a gyökér mélyen van a földben, amint kibujik, nem szívhatja fel a nedveket, kiszárad a fa ágastól, lombostól és nem jó másra, mint tűzrevalónak...

No, nem a reakciós elnyomás szellemét képviselem, ellenkezőleg, az elszabadult vadvizeket szeretném visszaterelni medrükbe, ha ehhez nem lenne száz forradalom is kevés, nem az én kicsi erőm. Így csak a pallón tartom a szememet figyelve, hogy mi megy át egyik falu népétől a másikhoz. Két népi sziget között nem veszély a közelség, a hatások nivelláló értékűek. De polgár és paraszt között nem létezhetik kompromisszum. E törvény alól csak az író lehet kivétel, akinek az életformája, ha polgári is, de tudatában ott élhet a népben, megszívhatja magát tápláló nedveiből, hogy a másik parton eressen lombokat.

Ez megvigasztal engem! Legyenek százszor svábok őseim, én a népből való vagyok, parasztok és proletárok gyermeke és a magyarsághoz nem kényszerű kulturán jutottam el, hanem azon a pallón. Annyi történt velem, mint Mihály bácsi lányával, akit elvitt a szerb csendőr Bitolyba, ő nem lázadott ellene és kinek van annyi ereje, hogy visszalökjön engem oda, ahonnan jöttem? Kinek jut eszébe azt mondani, hogy én nem vagyok magyar?...

*

Ezer intellektüel kellene ide — mondta a barátom s én most még jobban kételkedem szavaiban, mint amikor hallottam őket. Az intellektüelek nem egyszer hagyták cserben a Vajdaságot és a népet. Husz éve sincs, hogy gyanus hősiességgel, és jól kiszámított nemzeti felbuzdulásból elmenekültek innen. S a másik réteg, amely Európa szakadó gátjait lesi felcsillanó reménykedéssel, vajjon többet törődik-e a néppel?

Itt volna a helyük az intellektüeleknek, írónak és a kultura szálláscsinálónak, de nem a felszínen uszva, hanem néha alábukva egy kicsit a víz alá. Itt nem lenne szabad ideológiai kérdéseken rágódni, nemzetközi sérelmek ellen tiltakozni, szolidaritást vállalni hetedhét országai üldözöttekkel, vagy egy messzeeső állam polgárháborujának drukkolni, mint valami sportmérkőzésen. Itt kell élni teljes szívvel és erőnkert itt elköteni, ahogy lehet. Ez a

Vajdaság egy külön világ, szerbek, magyarok és németek jól megférhetnének itt, ha a nép példáját követnék. Mert ebből kell kinőni, ha nem is ezer, de legalább száz intellektüelnek, s ez elég lesz vajdasági kulturánk kialakítására és fenntartására. A Vojvodgianszki Zbornik mozgalma közelebb van hozzánk, mint bármilyen anyaországi mozgalom, ha nem is magyar, de vajdasági. Ez az egyetlen út, amelyen a vajdasági irodalom kibontakozását látom. Széles nemzeti horizontok helyett regionalitást!

Ne féltsük elhagyni álláspontunkat, mert valljuk be, álláspontunk eddig mitsem ért. Minden vélt érték helyett a tartalmat, az alapot most kaphatjuk meg. Gondoljunk ismét Karadzicsra, aki a fejlett papi kultúra ellen népmeséket hozott; »kecskepásztorok és vak regősök« nyelvén kívül, a közönséges paraszti szellemet is. S mégis ekkor figyelt fel először Európa a szerb irodalomra, pedig csak egy iskolázatlan pásztorfiu csinálta a forradalmat: Karadzics, Goethe és Grimm későbbi barátja. Nála bizonyosodott be legjobban, hogy mit el nem moshat a népi erők hullámverése.

Őt esztendeje fogadkozunk egy sir felett, hogy megőrizzük irodalmunkat és azon az uton haladunk tovább, amelyet nekünk a nagy halott, Szenteleky Kornél kijelölt. Mit őriztünk meg? Egy korsót, amelyből lassan kifolyik a víz, s az uton egy tapodtat sem tettünk előbbre. Pedig formai értékek helyett, a hagyomány mégis nagyobb érték, s nekünk ez a hagyományunk. S, ha vajdasági szerb társaink Adyt és Petőfit magukénak vallják, úgy fogadjuk mi el Sztériát és Ignjátovicsot, mert vajdasági népünkben állva közösek eszményképeink és egyetlen életlehetőségünk mellé itt a Vajdaságban ez az igazi demokrácia és testvériség...

HERCEG JÁNOS

AMIT A MILYACSKA MESÉL

(Gruncsity Dusán elbeszélése nyomán)

A város lusta kigyóként feküdt a hosszukás völgyben. A lejtőre huzódó, faszindelyes kis török házak megbújtak a lombok közt s csak a mecsetek karcsu tornyai szuródtak dacosan az égnck. Annál elevenebbek voltak a főtak a völgy mélyén. A kávéházak előtt, az asztalok körül tömötten üldögéltek a pirosfezes bosnyákok, s a csarsia zsufolt síkátoraiban, az árusok rikoltozásai közepette, a felhalmozott tengernyi cifraság közt hangyabolyként hullámozott a nép.

Konstantin Begovics, Szarajevó-környéki fiatal orvos a bazár elején hagyta reggel a kocsiját a rézművesek táján. Az öreg kocsis valami rézkotláról beszélt, amit meg akart venni a csarsián, de tizenegyóra felé, amikor keresésére indult, még mindig csak a lóhajtó gyereket találta a kocsinál. Bosszankodott, nem tudta mi tévő legyen. Egy ideig álldogált, de amikor a kocsis még mindig nem jött, belevegyült a hullámozó tömegbe s tovább sodródott a csarsián. A bazárok egymás hegyén-hátán sorakoztak. A sok tarkaság szemét kápráztatta. A zaj, a zsvij ismerősen szakadt rá. Az élelmes árusok lépten-nyomon körülfojták, alig tudott tőlük megszabadulni.

A bőrárosoknál megállt. Vennie kellene valamit. De kinek? --- A sok női cifraság ügyetlenül csuszott ki vastag ujjai közül. De sok számárság van a világon — gondolta. Az ő szobájában nem volt más, mint egy szekrény és egy lepedővel letakart fehér vaságy. Az asztal tiszta fényüzés volt a karszékekkel. Sohse ült le mellé, rajta kívül senki. Ha egy-egy paraszt elvetődött hozzá, beszélgetésre nem telt idő. Ha kocsizörgést hallott s nyílt az ajtó, már tudta: sápadt, rémült arc fog rátekinteni. Mert a hegylakó nem jött le akármiórt. Csak végszükségből, mikor már ott állt ajtajában a halál. Ez az, amit nem tudott megváltoztatni.

Bekerült a tolongásba. Lökdősték jobbról-balról. Néha hozzáért egy-egy elsikló asszonytest. Csinos bulák surrantak el mellette. A fátyol mögött néha huncut szemet vélt felfedezni. Némelyiket jobban megnézte. Vajjon szép-e? A csikos vászon-feredse egyformán takart itt szépet-rutat, fiatal-öregét, gazdagot-szegényt. Já-

rásukat figyelte. Ruhájuk bő ráncaiból kihulló kövérek, kezüket. Bár gyerekkorától fogva sok mohamedán házban megfordult, a muzulmán nők mindig hatással voltak rá.

Az ötvösöknél ottragadt. Az ékszerek közt babrált. A vékony leheletkönnyű törökláncokat végigfolyatta ujjai között. Szokásból az áruk után érdeklődött. Az elevenszemű bosnyák kihajolt a nyakláncok füzerei mögül, jobban megnézte az érdeklődőt, majd, mint aki jó vásárlóra talált, tovább tessékelte, egy mellettük elkanyarodó, másik sikátor felé.

— Uram, ha komolyan vásárolni akar, oda menjen. Raktárunk értékes darabjait amott tartjuk. A gyerek majd élvezeti. Nézze meg uram. Ritkaszép dolgokat lát ott. Csak kivételeseknek mutatjuk meg.

Mint a gyík bujt elő a kis inas, és mosolyogva, szemével biztaton vissza-visszanézve, előrefurakodott a tömegben.

A nap erősen tüzött, a kövezet talpukat égette. A zaj is erősödött, szinte dobhártyájukat tépte. A műhelyek tömkelegébe jutottak. Mindkét oldalon kis sötétöblű, nyitott oduk sorakoztak. Az előtérben, tarka szőnyegen, egy pár csaláteknek kitett áru gyönyörködtette a szemet, míg bent, a piszkos fészkerben, karéjban ülve: övig meztelen munkások a világ legszebb, legcsillogóbb munkáit készítették. Mint a gályarabok, fáradhatatlanul, ütemesen verték, cifrázták, alakították kalapácsaikkal az ércet. Mindenütt tűz égett, parázs izzott, füst terjengett. Mindezt örült kopácsolás tetézte. Az éktelen zaiban a bronztestű, fémportól belepert, piszkos, félmeztelen férfiak, mintha kaszinóban ülnének, még nevettek, élcelődtek.

Begovics szeme rátapadt az izmos, barna karokra, a lesüli, domboru férfimellekre, melyeket napestig szabadon ért a nap. Kedve lett volna felkapni egy kalapácsot és megmutatni az erejét, megrázni a tűz fényében dus üstökét és elárulni, hogy ő is közülük való. Válogatta, osztályozta a munkásokat: melyik muzulmán, melyik szláv, melyik városi, melyik hegyi faluból való. Szerette a lágyhangú muzulmánokat, közöttük nőtt fel, de felvillant a tekintete, ha sűrű szemöldökű, komor férfit látott.

— Ez olyan, mint én — gondolta. — Talán ennek sincs apja, anyja, testvére.

A hegyekből hozta a hallgatást, a komor külsőt, a szurós, fekete szemet, pedig a szíve mélyén jó volt.

Hányszor nevettek Zizin, a kis török lányon, legjobb barátja hugán, akiknél házitanitóskodott, amikor könyökével térdére támaszkodva, többször ráiasztott:

— Koszta miért haragszol?

— Dehogyan haragszom.

— Akkor miért nézel így?

— Hogy?

Zizi összevonta erősen a homlokát, amin mindnyájuknak nevetniök kellett.

— Így.

— Hát hogy nézzek?

— Így... nevéssé! — Nem jó! Ó, te nem tudsz még mosolyogni sem!

Zizi csacska gyerckszájának kellett kideríteni, hogy mi a hibája.

— Hiába vagy erős, hiába vagy annyira okos — csacsogta szemébe — okosabb, mint a hodsza vagy a müezzín, okosabb, mint Omér, a mi Omérunk, akit te tanítasz, de te nem tudsz úgy örülni, mint mi.

A gazdag török házban, a puha gondtalan otthonban, a fészekaljnyi gyerek hancurozó zsvájában, a simogatókezü asszonyok közt, a háremben, ahová a gyerekekkel eleinte neki is szabad bejárása volt, érezte meg először, hogy egyedül van. Mögötte nem állt vérrokon, család, szerető szülő, fejcáliját nem igazította meg soha senki, gyerekhomlokát nem fogta át aggdó női kéz. Csoda ha nem tanult meg s nem tudott mosolyogni?...

Az ötvös inas aggdalmasan integetett neki, midőn e'kalandozott, attól tartva hogy máshol talál vásárolni.

Begovics már azon gonolkozott, hogy lerázza s visszafordul. De akkorra egy nyulánk török nőre lett figyelmes. A bulá előttük haladt. A Boszniában szokásos csikos feredst viselte, amilyent százáva! látni az utcán, s amely egyformán takarhat koldusasszonyt vagy hercegnőt. Sokszor csak a lábbeli árulja el a török nőt, ha magas fanalulában topog, vagy elegáns uri cipőben.

A bulát nemcsak a finom lábak árulták el, hanem már a feredse finomabban hulló redői is. Emelett a leány járásában s mozdulataiban annyi volt a harmonia, hogy Konstantin nem tudta róla levenni a szemét.

— Ez egy szép nő lehet!

Lassan követte. S mikor váratlanul eltűnt egy üzletajtóban, e'kedvetlenedett, mint aki valamit elvesztett. A keskeny, majdnem rejtett boltnyílások, itt oly sűrűn sorakoztak egymás mellett, hogy nem tudta megállapítani, melyikbe térhetett be. S mikor az inas betessékelte egy keskeny, sötét boltfülkébe, már lemondott, hogy megtalálja. De amint megszokta a félhomályt és jobban körülnézett, majdnem fölkiáltott. Alig kartávolságra, az üvegpult fölé hajolva, az előbbi bulát látta maga előtt. A menyezetig ékszerekkel megterhelt misztikus fülkében egymás mellett lélekzettek.

A vastag üveglapok nesztelenül csusztek el a szekrények előtt. Felettük cifra, különös mintájú bronztálcák, vertkancsók csüngtek. Hideg, csillogó fémek, ékszerek, ózüstök, vert ércedények birodalma volt ez. Látszott, hogy ritkán vetődik ide látogató és egykét vevőnél több soha sincs a boltban. Az inas buzzgón magyarázott a kövér, finomöltözetű tulajdonosnak, mire az lustán előbbrehajolt.

— Mi érdekli uram? Tessék körülnézni, azután mutathatok egészen válogatott darabokat.

S tovább foglalkozott a bulával.

A nő előtt, az ékszerpult üveglapján karcsu, cifra török hevertek. A kereskedő tenyerére téve mutatta a sulyukat. Utána a világosság felé tartva, megcsillogtatta fényes hüvelyüket s dicsérte díszes markolatukat. A bula csak a fejét rázta.

— Nem jó, még szebbet szeretne.

A török bólintott, hátrább ment a raktárba, s kulcsát csörgetve, egy ritkánhasznált szekrényt nyitott ki, majd jelentőségteljes arc-cal új árut hozott. Érdeklődést felcsigázón, lassan csavarta ki a pulton a vastag szarvasbőrtakarót, melyből két egészen ritka munkáju tör került napfényre. Az ózüst fogantyú mintája üstökös-szerűen domborodó csillagképből állott.

— Ez a híres szerelmesek töre. — magyarázta a kereskedő Konstantin felé fordulva. Mindig csak kettőt készitünk belőle, ugyanazon mintával, s a mintát azután összetörjük. A szerelmes nő veszi meg az elsőt s az esküvő előtt vőlegényének ajándékozza, annak jeléül, hogy érette élni s halni kész. A férfi legtöbbször eljön megvenni a tör párját. Nincs az az ár, amit meg ne adnának értük.

A bula tekintetével rátapadt a fegyverekre s kezével ingadozva nyult utánuk a feredse aló! Finom ujjhegyei szinte csókolták a fénylő ércet.

— Ilyesmit kerestem...

A lány török szó különösen érintette Konstantint, és szemét nem tudta levenni a hajlékony fehér kézről.

Micsoda jó vagy rossz szellem vezérelte ide? Megzavarta-e a nevjárt környezet, a különösen zsufolt raktár s a menyezetig felhalmozott török drágaságok? Mit keres itt?...

A bula a tör hüvelyét nézegette. A török kivette a kezéből és szögálatkészen kihuzta. A fényes acél megvillant a levegőben.

— Hát nem gyönyörű?

A nő remegő kézzel nyult érte. Látszott, hogy az öröm reszketetti. Egyik kezével megfogta a markolatot s ujjait szerelmes becézéssel huzta végig a tör élén.

— Vigyázzon — kiáltotta a kereskedő. — Hacsak ránéz, vág!

Későn szólt. A tör már végig szaladt a leány ujjain, mire lassan serkedni kezdett a vére. Nem lehetett tudni, hogy megrémült-e. A fátyol mindent eltakart.

A kereskedő vizért kergette az inást. Arra egyik sem gondolt, hogy vannak emberek, akik nem tudják a vért látni. Csak arra lettek figyelmesek, hogy a tör hirtelen kihullott a nő kezéből s nagyot csörrenve az üvegpultra esett. A leány megszédült és sebzett kezét magától eltartva, elhalóan mondta:

— Jaj, fogjanak meg!

Mire Konstantin odaugrott, darab faként esett feléje.

A török a bolt végébe sietett, kinyitotta a raktár keskeny hátsó ablakát és hívta Konstantint, hogy az ájultat hozza oda. Az inas közben megjött a vízzel, mire fellebbentették a leány fátyolát, hogy arcába hidegvizet locsoljanak. Konstantin érdeklődve nézte a feltakart arcot, s várta, hogy az élet visszaköltözzék belé.

A leány halványarcu volt s fiatal. Az ájultság lilásra festette szemkagylóit. Az erek kéken ütöttek át halántékánál, s ajkai szorosán összecukódtak. Mi vonzotta hozzá, nem tudta. Mikor először fogta át hulló testét, érezte, hogy a leány ő számára teremődött.

Várta, hogy magához térjen. Eltaszítja-e vajjon? — gondolta. Ez a perc dönt el mindent. Hogy hozzá simul-e vagy eszeveszetten menekül előle. Konstantin eltöprengett. De bizott magában, szeme delejében, s abban a szent áramban, amely egész valóját eltöltötte.

A leány felébredt. Szemét Konstantinra függesztette és figyelmesen nézte. Éledő teste áttűzelt a feredésén. S mintha önkéntelenül még jobban a férfi erős tenyeréhez simulni volna. Utána még tábbra nyitotta szemét. Csak akkor kapott sikoltva a fátyola után.

A bula elment az egyik törrel. A másikat Konstantin vette meg, hihetetlen áron. Mire kijött a török ötvös boltjából, a nő már eltűnt. Nem lepődött meg. Nem várhatott mást. Egyelőre boldog volt, hogy föllédezte. Ha akarja — gondolta — ugysis megtalálja. Barátja Omér nemsokára hazajön külföldről. Ő minden jobb mohamedán házat ismer. Ha elmondja, hogy török leány tetszik neki, ő és családja mindent megtesznek, hogy összehozzák őket. Mert nagyon szerették a legkisebbiől a legnagyobbig. A bula pedig vonzódik hozzá. Az övé lesz, csak akarnia kell.

Kivergődött a csarsia forgatagából és csendesebb utat keresett. Kalapját levette izzadó homlokáról, úgy sétált tovább. Befordult a Milyacska utcájába. A folyó magas kőpartok közt folyt itt a városon keresztül. Örökös sistergéssel zugott a házak közt, kellemes, hűs levegőt árasztva. Már diákkorában szerette a zugást hallgatni. Szeretett az apró műviesések játékában gyönyörködni, amint a víz a lépcsőzetesen felpadlózott mederben, zuhogva hullott lefelé. A keresztutcáknál mindenütt kis hid vezetett át rajta. A tulsó parton már felfelé emelkedett a város, a török városrész irányába.

Felment az egyik hidra és a korláthoz támaszkodva elácsorogott. A hidon emberek jöttek-mentek. Sokszor feredés nő haladtak el mellette. Megrezzent ha egy-egy tekintet rávillant a fátyol mögül. Vajjon az ő bulája haza ment-e? Megkeresi, csak Omér itthon legyen. Dacosan átnézett a tulsó partra, a hegyoldal fái közt megbuvó, néma, mohamedán házakra.

— Nem rejtitek el előlem. Előteremtem, ha a föld alól is — gondolta.

Boldogan mosolygott. S képzeletben vidáman felintett egy ismerős török villához, amely előtt fekete ciprusok örködtek.

— Zizi, nézd nevetek!

2.

Szellő sem mozdult. A ciprusos villára zuhogott a napfény, csak a hosszú fekete fák vetettek rá hegyes árnyéket. Az egyik besötétített szobában, ingujjra vetkőzve, Omér és Konstantin beszélgettek. Senki sem háborgatta őket, csak a szolgák jöttek be időnként kicserélni a hűtőödrökben a vizet.

A fiatal házigazda hanyattfeküdt az egyik szőnyeggel letakart diványon. Három kis selyempárnát is gyűrt a feje alá, hogy kényelmesebben feküdjék. Konstantin szétterpesztett lábbal ült mellette egy karosszékekben. A török fiatalembernek érdekes, sápadt arca volt, tele nyugtalansággal. Hosszu ideges ujjaival néha beleturt a hajába, s közben szóval tartotta barátját.

— Te még mindig a régi vagy — állapította meg Konstantin. Omér felült és nevetett.

— Egy csöppet sem szégyenlem — válaszolta. — De te mindent kieszels belőlem, magadról pedig semmit sem beszélsz — folytatta. — Már azt is tudod rólam, hogy bucsuzom a legényélettől, letelepszem idehaza, betársulok az új szanatóriumba s megnősülök, de te csak hallgatsz. Mit keresel ezzel a tudással egy istenhátamögötti faluban?

Konstantin kelletlenül válaszolt:

— Oda is kell orvos. Ott a helyem.

— De nem neked! Mit akarsz fenn a hegyek között?

— Nem kell semmit lebecsülni. Épülnek a falvak, jó utaink lesznek. Ha már annyira akarsz segíteni, majd később szerzel egy jó kis kölcsön-autót, és ha szükség van rám, ide is eljuthatok.

— Nagyobbat szeretnék rajtad lendíteni, de olyan kemény fejed van. Sohse tudom hálámat leróni.

Más irányba terelődött a beszélgetés.

— Azám! — kezdte el Omér. — Legutóbbi leveledben valami nőügyet említettél.

Konstantin egész délután várta ezt a kérdést. Most mégis zavarbajött. Nem könnyű a legbensőbb érzésekről beszélni. Akaratlanul szabadkozott. Huzni akarta az időt.

— Ah semmi. Az egész szóra sem krdemes.

De Omér nem tágitott.

Konstantin nem bírta el barátja fürkésző tekintetét. Felkelt a helyéről. Ide-oda ténfergett a szobában. A homályos helyiségben csak most rajzolódtak ki előtte jobban a tárgyak. A gazdag butorzatu lakásban meglehetősen rendtelenség uralkodott. Az asztalon s a székeken hanyagul odavetett tárgyak heverték. A házigazda rendetlen öltözködésének nyomai. Egyik-másik cifraságot kezébe vette,

mintha érdekelné. Odaállt a divány elé is, s az állványon lévő feketekávés csészét nézegette.

Az asztal félrecsuszott bársonyterítőjén apró érték tárgyak heverték. Szórakozottan szemügyre vette őket. Ekkor tekintete egy ismerős, fényes tárgyon akadt meg. A csillagos markolatú tör volt, amivel az ismeretlen török leány megvágta magát. Csend feszült a szobára.

— Mit nézel? — kérdezte a barátja.

Rekedten kérdéssel válaszolt.

— Ezek a te dolgaid itt?

— Igen. Miért? ... Persze nem ismered őket. Sok új tárgy van köztük. Külföldről hoztam magammal.

Konstantin a tör markolatát diszitő, ezüsfoglalatot nézte. Majd odanyult a törért, melynek markolatán két megszáradt, elcsurrant vércsepp feketélett.

— A tör ... ez a kis ezüst tör is a tied? — kérdezte kiszáradt torokkal.

— Igen.

— Kaptad vagy vetted? — firtatta izgatottan.

— A menyasszonyom ajándékozta.

A beszéd újra megakadt. A nagy, erős férfi hallgatott. Csak a válla görnyedt meg. Majd nesztelenül letette a tört. Társa semmit sem vett észre.

— Tudod nálunk ez a szokás — kezdte mesélni — ha a jegyesek szerelmi házasságot kötnek. Most nekem meg kellett volna venni a párját. De hiába kutaitam az egész városban, nem találtam. S Tanije nem emlékszik vagy nem akar emlékezni: hol vette.

Nem tudta, hogy mult el a délután s hogy birta elviselni a nyomott hangulatot. A bucsuzásnál kellenlenül türtte Omér ölelését s hátbadöngetését. Kődön át hallotta utolsó szavait a lépcsőről.

— Ne félj, kiemellek én fészkedből, akár akarod, akár nem ... El ne felejtsem Zizi üdvözetét. Meglesett a multkor az utcán. Azt mondta »a régi drága fiu a mi Konstantinunk.«

Csak mikor már becsapódott Konstantin után a kapu és Omér egyedül maradt a lépcsőn, akkor tűnődött el.

— Ejnye, milyen hallgatóg lett Konstantin! Csak nem bántotta meg valamivel?

3.

Nagy, lapos kőházban lakott Konstantin. A ház magaslaton épült, s a szél mindig zugoit körüötte. Néhány épület állt még elszórtan. Ez volt a falu. De puskaövénsyre újabb házcsoport fehérlött: a másik kis falu, feljebb a hegyen: ismét másik. S az ő fehér háza volt mindegyiknek az őrzője.

Keskeny hegyutak vezettek fel hozzá. De a paraszt nép legfeljebb este, munkája végeztével kereste fel. Ha lámpát látott felcsillanni az uton s apró hegyi lovakat felkapaszkolni, már készülő-

dött. Tudta, hogy lent, valamelyik faluban súlyos beteg van, érte jönek.

Szerette világból kitaszított, zord otthonát. Szerette a csupasz padlóju, nagy, rideg szobákat, az örökös szélzugást, ezt az egyhangu, kísérteties muzsikát. Legkedvesebb helye volt a kelet felé néző, nagy, nyitott »lodsa«. Pedig kőpadlóját csak egy szál gyékény diszítette. A helyiség menyezetéről öreg katonalámpa lógott. Egy fapad állt kívül, s egy nádkarszék. Itt szeretett üldögdélni. Éjjelig elcigaretázott, elnézegette a hegyfaluk felvillanó s kiálló fényeit. Néha feljöttek hozzá a parasztok a közeli házakból és elbeszélgettek. De legtöbbször egyedül volt odahaza.

Egy őszi estén különösen erős szél tombolt. Suhogott, recsegett, mint ha le akarná tépni az ajtókat. Attól lehetett tartani, betöri az ablakokat. Konstantin bement a lakásba, lámpát gyújtott, sorra járta a szobákat, hogy megvizsgálja az ablakokat. Lépése visszhangosan kongott a szőnyegtelen, alig butorozott szobákban. A csupasz, meszelt falon sehol egy kép, egy deris színló. A falak kolostori ridegséggel fehérlettek. Csak az ágya fölött, ahová a barátok a vasfeszületet teszik, csüngött egy fényes, csillagos tör. A lámpafény egy pillanatra megreszketett a fegyveren, azután tovább siklott és utjában ijesztő árnyékokat vetett a falakra.

Nem elkényeztetett asszony számára való hely volt ez. Megőrült, mikor erre gondolt.

Mialatt a szobában járkált, egy kocsis állt meg a ház előtt. A kocsis a helyén maradt, a hátulsó ülésről azonban lekuszott az utas, egy feredsébe burkolt mohamedán nő. Konstantin meghallotta a motoszkálást a ház előtt. Mindjárt gondolta, hogy beteghez hívják. Kinyitotta az ajtót, hogy megnézze látogatóját, de visszahökken a küszöbön. A sötét lodzsán, mint egy világos, remegő árnyék: az ő bulája állt előtte.

Látszott, hogy a nő valami megrendítő esemény hatása alatt áll és ez visszaadta a nyugalma. Hellyel akarta megkinálni, de a látogató hallani sem akart róla. Fölhajtotta aika fölött a fátylat, hogy ideges szavát jobban megértse.

Omér súlyos beteg — adta tudtára. — Rögtön operálni kell. Nagyon aggasztó az állapota. Azt akarja, hogy a barátja mellette legyen. Egyedül az ő kezében bizik, máséban senkiében!

Nem kérdezett többet. Szó nélkül sietett a kabátjáért. Indultak. A kocsis rávágott a lovakra, s amennyire csak a hegyiuton lehetett, sietett vissza a város felé.

A bula összeomolva hallgatott az ülés mélyén. Néha úgy tett, hogy nem is lélekszik. A feredset szorosan maga elé vonta, mintegy válaszfalnak Konstantin felé. De fehér keze, mely a feredset fogta remegett. A szél metszően zugott.

Nem beszéltek. Csak testük titkos, árama ölelkezett. A fiu néha azt hitte, hogy magához kell ölelnie, hiszen jobban az övé bárkinél!

Mikor megérkeztek, Konstantin lesegítette a kocsirol a leányt.

A karcsu, zsibbadt leánytest egy percre ránehezedett. Konstantin elfogta az ijedt, kis, bucsuzó mosolyt.

Azután ott állt az operációs teremben, orvosok és ápolók közt s Omér megfogta a kezét. Körmei szinte sebet ejtve vágódtak bele tenyerébe. Ritka, selymes haja, verejtéktől csapzottan tapadt homlokára. Fényes meleg szemét könnyörgően függesztette reá. Az altatót már felszívta, lassan számolt.

— Kilenc, tíz, tizenegy ...

Hangja remegett a csöndben. Már nem is férfiként, hanem ijedt gyermekként feküdt a boncasztalon, kezébe kapaszkodva. Mintha csak azt mondaná:

— Ne hagyj meghalni Konstantin!

Mint egy idegent, úgy nézi. Csak egy erősebb vágás, s örökre félretehetné utjából. Senki sem vádolhatná.

— Tizennégy, tizenöt, tizenhat ...

Konstantin verejtékezve vivódik. Látomás gyötri. A tizenkét éves Omér fekszik előtte. Kevéssel azután, hogy házukhoz került. Rámosolyog, beleboxol testvériesen. Majd a ciprusokat látja, amint intő ujjakként figyelmeztetik: »Konstantin, ránk emlékszel-e?« ... Utána feltűnnek a meleg, szőnyeges szobák, melyek befogadták s otthont adtak. Omér anyját látja. A lágszavu, bőruhájú, szép törökasszony, egyetemre indulásakor, a vasutnál, kezével simogatta. Már hosszú nadrágjuk van — fiatalemberek — mindkettőjük csupa boldog készülődés.

— Konstantin, vigyázz a mi Omérünkre!

Már benne vannak az egyetemi években. Együtt kószálnak a főváros tarkán hullámzó utcáin. Együtt járnak kávéházba, előadásokra. Védik egymást, mindenben egymás segítségére vannak.

— Te — mondta egyszer Omér — ha valamelyikünk egyszer a másiknak rosszat tesz, az pokolra való gazember!

S éppen ő lenne az? — Nem! Ha kell, önmagával is szembe száll. S ez a vékony fiú, jóbarátja — élni fog és boldog lesz.

Mire Omér hangja elakadt s feje oldalra billent, Konstantin remegés nélkül vette kezébe a kést, hogy kötelességét elvégezze.

4.

Valami nincs rendjén Omérék háza körül. Mióta felépült betegségekből, Konstantin kétszer is lent volt a városban, de mindkét-szer letagadták magukat. A tömör, sárga villa, mint a kagyló, bezárult. A szolgák szája néma volt s a ciprusok, ezek a hosszú fekete örök, szintén hallgattak. Mi történhetett itt? Tudta, hogy a szolgák hazudnak. A házat élőbbnek, forrongóbbnak érezte, mint azelőtt. Valami feszült odabenn a falak közt. Kémlelő szemeket érzett a rács mögött. Csak azt nem értette, hogy ő miért nem lehet most belül? A török házak nagyon tudnak hallgatni.

Másik alkalommal a szanatóriumban kereste Omért, ahol már munkában volt fehér orvosi köppenyében. Kiüzent, hogy most nem ér rá fogadni, de legyen türelemmel, hamarosan ő keresi fel otthonában. A tél már közeledett. Az utak feléjük egyre járhatatlannabbakká váltak. Most akar kijönni? Ugysem hiszi el. Megkese-reedett a szája. Megfordult és azzal az elhatározással távozott el, hogy őt a városban egyhamar nem látják.

A tél rászakadt a hegyekre. A szél szakadatlanul süvöltött az orvosi lak körül. Befujt az ablakréseken és fagyos leheletet árasztott Konstantin szobájában, hogy pokrócokkal kellett védekezni.

Egy délután vaskályhájába bajlódott. Be akart erősebben fűteni, hogy este sokáig olvashasson. A kályha mellett nagy halomban feküdtek a nyers és görbés fahasábok. Ezeknek kell megküzdenni az esti hideggel. A nyáron vágott nyersfa sercegve égett és kellemes gyantaszagot árasztott. Konstantin elterpeszkedett a karosszékben.

— Nem is olyan rossz itt nálam, — gondolta. — Nemsokára olyan meleg lesz, hogy kigombolhatom a mellényemet.

Lámpája meleg sárga fényt hintett s szinte megszépítette otthonát. Az asztalon vacsora s jó könyvek... Csak egy melegvállu asszony hiányzott mellőle, aki ott motoszkálna körülötte, leszedné az asztalt s ágyat vetne helyette. Felválná az új folyóiratokat, bön-gészné a képeket, hozzáhuzódna, ha álmosodni kezd, s szeliden figyelmeztetné, hogy későre jár s aludni kell. De ki jönne ide, az Isten háta mögé? Olyan, amilyent ő szeretne, biztosan egysé. Örült volt, amikor egyszer azt képzelte, hogy ide asszonyt hozhat. Azok az elkényeztetett finom kis jószágok puha gondtalan, díszes otthon-ba valók, mint amilyen Oméréké.

Omér ugyan fogadkozott ősszel a betegágyán, hogy addig nem nyugszik, míg asszonyt nem szerez neki. S ha már semmiképen sem akar lejönni a városba, szerez olyant is, aki ide is eljön a hegyekre, szeretni ezt az akaratos, fekete embert. Nem tiltakozott. Tréfának vette az egészsét. Még ugratta is, mintha elhinné. Jól van, elfogadja, nem bánja: akárkit hoz, csak fiatal legyen és szép.

A tűz piszkálása közben a kormos vaspiszkáló megállt a kezében. A szél fűtyült-e így, a füle csengett-e, vagy valóban megállt egy kocsi a ház előtt? Felkelt és kinézett. A szél kivágta kezéből az ajtót. Nem jutott eszébe, hogy utána kapjon. Mint egy álomlátó állt a küszöbön és a leszálló vendégeket nézte. Omér volt, egy vékony, beburkolt török nővel.

Bent a lakásban, mikor a pattogó tűz mellett a vendégek már felmelegedtek, Konstantin haragosan vont a barátját a sarokba.

— Megbolondultál? Minek hoztad ezt a nőt?

— Te mondtad! Én megígértem és elhoztam.

— De én tréfáltam. Ki ellenkezik egy beteggel? De egy per-cig sem gondoltam komolyan.

A török fiu vonogatta a vállát és szélesen mosolygott.

— Nem is én hoztam, ő hozott engem. Csak láttad volna, hogy verekedett érted hetek óta odahaza. Legalább nézd meg, kicsoda, mielőtt elküldenéd.

Konstantin kíváncsian közelebb lépett. A leány a közeledésre, mint az ijedős bárány, meghátrált és mindkét kezével eltakarta arcát. Konstantin felderült. Megfogta a vállát és a lámpa felé fordította.

— Omér! — kiáltott fel vidáman — Hiszen te nem asszonyt hoztál, hanem gyereket!

A bula dacosan felvetette a fejét, előbbre lépett és egy rántással eltakarta az arcát.

— De hisz ő ismeri ezt az arcot, a homlokot, a puha kerek állat, csak most átszelleműtebb, nagylányosabb. Végignézett rajta, a nyulánk, de már teltebb alakon, a keskeny kezeken. A leány szeme különös fényben izzott. Még soha ilyen komolynak nem látta.

— Zizi, te vagy?

Egy gyerekes, ijedt-boldog sikoly röppent el.

— Megismersz?

— Omér! És te ezt már az össze! tudtad?

— Dehogyan tudtam. Mindenre gondoltunk, csak arra nem, hogy Zizit férjhezadjuk. Láttad volna, hogy harcolt érted. Mindenkiel szembeszállt otthon. Ő győzött. Hát te vállalod-e?

A fiú hitetlenkedve nézett a kis török lányra. Kezébe fogta kezét. Nem tréfál-e? Ez a puha kis cifra jószág, akihez valamikor hozományulni sem mert, nehogy eltörjön, mint a porcellán. S most itt van, s az övé akar lenni.

— Zizi. Hát csakugyan itt akarsz maradni velem? Nem lesz-e gyöngye? Kibírod-e itt a magányban, a hegyek között?

Két kezét fogva, egészen magához vonta, várta, hogy mit fog csinálni s nem húzódik-e el előle. Szájuk majdnem összeért.

— Te nem is gondolod, milyen erős tudok én lenni... s hogy én téged milyen »nagyon« szeretlek.

— De nem bánod-e meg?

— Nem...

Mögöttük a falon az ezüst töröktőr csillámlott. A leány elfátyolosodó szeme esküvésszerűen vetődött rá.

— ... és ha már egyszer nem kellek neked, inkább ölj meg ezzel a törrel, de másé nem leszek.

S a feje odabukott a fiú széles mellére.

Omér, aki eddig áitatos arccal állt a háttérben, lassan észrevétlenül kisompolygott a szobából.

B E S Z Á M O L Ó

(Kulturális életünk érdeemes megnyilatkozásairól)

A három utódállamban élő magyar népkisebbség cselekvő-képességének összehasonlításánál a politikai, a gazdasági és a kulturális erők komponensei a mérvadók. Politikailag: a csehszlovákiai magyarság a legérettebb. A romániai magyarság a tisztá, magas színvonalu kulturéletet, transzilvánista termő szellemet érlelte ki s a székely írók (Tamási, Nyirő s a többiek) a népiség egészséges talajából a regionális kultura színesen dus bimbóit csodálatos termésű bokorba szökentették. Jugoszlávia alig ötszáz-ezer főnyi magyarságát — különösképen az utóbbi pár esztendőben — a gazdasági egyensuly és az általános gazdasági javulással magukhoz térő kisexistenciák, gazdálkodók erősbödő társadalmi, jóléti helyzete segítette át azokon a nehézségeken, amelyekkel sokáig vívódott. A gazdasági megerősödés a kisebbségi élet öntudatosítását és a kulturális szükséglet fokozottabb jelentkezését hozza magával. Ezek a jelenségeken át kap morális erőt az a kisebbségi magyar politikai törekvés is, amely nálunk Jugoszláviában még ma nem tudott egységes keretet kapni. A kulturális cselekvő-képesség egészséges, népi irányba való fejlődése — sok jel mutat erre — biztosítottnak látszik. Pedig Vojvodina magyar kulturális életében erre a fejlődésre sokáig kevés biztató jel volt. A magyarság politikai és gazdasági válságai sok hullámot vetettek s a népi, szellemi élet belső elintézetlensége, egy átfogó, utatmutató kisebbségi magyar kulturtudat hiányán örlődött. Ennek a kulturtudatnak csak apró gyökerei voltak s a husz év alatt egymás mellé és egymás fölé nőtt három nemzedék közzé komoly szakadék mélyült. A fiataloknak csupán egy maroknyi tábora ment át azon a szociográfiai uton, amely a szlovenszkői és az erdélyi magyar ifjuság szellemi teherbírását fokozta s alkotó íróink, művészeink, szellemi kutatóink kis csoportja sem tudott vojvodinai tudatra, a jugoszláviai magyar népkisebbség új arcúatára olyan esztétikai, tudományos és etikai erővel utalni, hogy nagyobb célkitűzések aszkétikus vállalására serkentettek volna. A megboldogult *Szentelék* Kornél sokat megérezett ebből a célkitűzésből, de gyengülő erejével nem gondolhatott arra, hogy a vajdasági kisebbségi magyar tudat politikai, gazdasági és kulturális egységének szellemi irányvonalát egyedül huzhatta volna meg. Magyar kisebbségünk természet- és sorsszerű magatartása elsősorban a faluban formálódik. Mégis, a falu kulturlehetőségeinek minden kis részletére kiterjedő vizsgálatán át feltörő szintézisig még mindig nem jutottunk el. Pedig mindnyájan maradéktalan tudatában vagyunk annak, hogy a problémák sötétségében vergődő falunak ugy kell a világosság, mint a viharzó tengeren hullámzó hajónak a messzevilágító fázosz. A magyar falu mindenütt szereti a könyvet, a felvilágosító munkát, az előadást s mégis mindez, eddig valahogy ösztönszerűleg elkerülte a falut. A legfiatalabb nemzedék

nem vállalt részt a falumunkából, az a néhány író pedig, akik városokba települtek, oly lelki és szellemi tartalommal telítettek, hogy a falu népének életfelfogásától egyre távolodnak. A szegény Szentelky Kornél halála óta öt év múlt el s a »lokális-kulőr« nagy és sokat tisztázott vitának termő eredményei — kisebbségi magyar irodalmi életünknek ez volt legérdekesebb, legjobb kritikai szellemet és tisztulást hozó, szenvedélyességet is adó, de alapos kibeszélése — ma odáig zsugorodtak, hogy az izes, erőteljes *Czirák*y Imre néhány idillikus és racionális népi látású novelláján kívül, alig bukkan fel itt-ott egy-egy írás, ami a falu népének egységét vagy csak egy részletét is friss erővel ragadná meg. A mai helyzet, a gazdasági megerősödésen át kulturfogyasztóvá fejlődő vojvodinai magyarságnak könyv és kulturális szükséglete lassan azonban túlnő az etnográfiai vonalon haladó elbeszélő irodalom termékein és sokszempontu kulturális nevelést, irányítást igényel.

Ebben a kulturális nevelésben, körülbelül egy évvel ezelőtt, egy jelentőségében szinte felbecsülhetetlen értékű, komoly kísérlet történt, amely kísérlet, szűk kereteit szerencsésen túlnöve, a vojvodinai magyar szellemi élet és népnevelés valóságos központi utmutatójává készült. Ez a központ, a noviszádi »Reggeli Ujság közművelődési tanácsa«, amely *Dr. Sztojadinovic*s miniszterelnöknek és kormányának megértő intézkedésével ismét működő magyar kulturegyesületeket népnevelő előadásokkal látja el. Már az első évben mintegy nyolcvan egyesület, majdnem ötvénezer hallgató előtt olvastatta fel azokat a népszerű egészségügyi, falutársadalmi, nevelési, világismereti, mezőgazdasági és irodalmi előadásokat, amelyek a széteső falvaknak szellemi egységet, szellemi központot, közösségérzetet s a városközponttal összeforró társadalmi, művelődési és gazdasági kapcsolatot hozott. A most lezárult első évben, mint azt a szükségzavú, de az átfogó, nagy munka minden részletére rámutató jelentésből olvassuk, eddig huszonnégy előadást bocsájtottak a vidéki kulturegyesületek rendelkezésére s ezek az értelmesen, jó hangon felolvasott előadások a magyar falvaknak az iskolán kívüli népnevelés olyan távlatait adták, amelyek az ellentéteknek és feszültségeknek ebben a mai világkáo szában, tul a népnevelésen, kisebbségi életformára való komoly és öntudatos nevelést is jelent. Ennek a nevelésnek közös szellemhez, a magyarsághoz való tartozás adja meg magasabbrendű etikai értékét, mig a többségi nemzettel való együttműködéshez a gazdasági és a gyakorlati élet parancsszava az a közösségi mozzanat, amely annál jelentősebb, minél kulturáltabb, szellemileg érettebb kisebbség ismeri fel. A kisebbségi élet felismerése általában magas kultúrát igényel. A kisebbségi élet magasabbrendű közösségi érzet és az egyéntől áldozatkésztséget, bátorságot, az állameszmébe okosan, fegyverzetten beilleszkedő nemzethűséget követel. A józan kisebbségi nacionalizmus elsősorban morális, sohasem egoisztikus. Eszme, amelyet a tradicionális beléneveltség őriz meg és a kultu-

rális nevelés éleszt tovább. Ezért az a nevelés, amelyet a »Reggeli Ujság közművelődési tanácsa« első éve teremtett, s amelyet a vojvodinai magyar kisebbségi életnek kemény felelősségtudatu, lelkiismereti megköötöttségü, gyakorlatilag és a kisebbség-tudományban is átfogóan képzett két áldozatkész vezetője: *Andrée Dezső* és *Kende Ferenc* formáltak meg, a jugoszláviai magyar népnevelésnek eddig legjelentősebb eredménye.

A noviszádi »Közművelődési Tanács« népnevelő, kisebbségi kulturát jelentő munkájával sokban rokon, de szellemi, kulturális érdeklődésének tágabb körével más utakon jár a petrovgrádi »Magyar Közművelődési Egyesület«. A környékbeli falvakban új életre hívott közművelődési egyesületek megalakításán, kültekli előadásain kívül, az irodalmi, zenei és szelleméleti eseményekkel annyira egybeforrott jó kulturájú, művelt petrovgrádi ur magyar közön-séggel az Egyesület a kisebbségi életformának és a művészi nevelésnek lehetőségeit, saját erőikre való olyan fokozottabb emelését valósította meg, amely az egységnek az együttteremtésnek mintapéldája. Egyesületi énekkart és zenekart szerveztek. Ezek a jó zenei kulturát nyújtó alakulatok egy emlékezetes Liszt-emlékünnepélyen szép sikkerrel működtek. Az Egyesületnek saját otthona, majdnem háromezer kötetes könyvtára és ifjusági alosztálya is van. Több irodalmi felolvasásra kisebbségi irodalmunk néhány elsőrendü értékét, így Luciát, Cziráky Imrét, Szegedi Emilt és Szirmai Károlyt is meghívták. Meghatóan szép emlékünnepélyt rendeztek Kosztolányi Dezső és a múlt század emberien mély kedélyü humoristájának Lauka Gusztávnak emlékére. Süppedő, elhanyagolt sirhantját rendbehozták s föléje új márványtáblát emeltek. Vuk Karadzicsnak, a nagy szerb népdalgyűjtőnek és a szerb irodalmi nyelv megteremtőjének születése százötvenedik éve alkalmából, az országos ünnepekből az Egyesület is kivette részét. Egy magas nivóju irodalmi délután keretében, *Borsodi Lajos*, a kitünő író, az Egyesület rendezőbizottságának fáradhatatlan szorgalmu elnöke, tartott előadást Vukról. Több műkedvelői előadás, képtárlat, a bogojevói »Gyöngyösbokréta« táncsoportjának vendégszereplése, vidéki gazdasági szaktanfolyamok, stb... tették ki a petrovgrádi Magyar Közművelődési Egyesület egy évének tevékenységét, amely a bánáti magyar kisebbségi kulturéletnek és *Marton Andor* egyesületi igazgató nagyszerü szervező munkájának valóban erőteljes bizonyítéka. Minden eseménye egységesen átgondolt, maradéktalanul gondos kivitelü volt. Most kiadott évi jelentésük a jugoszláviai magyar kisebbségi kulturéletnek oly reményteljes alapja, hogy arra már nagyobb, átfogóbb programot — így például egy egységes irányban vagy érdeklődési körben megrendezendő Szabad Egyetem a jugoszláv—magyar szellemi együttműködés szerves kiépítése, stb. — is rálehetne bízni.

A kisebbségi kulturális és népnevelői feladatnak egyik legféléttetebb, legjelentősebb problémája az iskolai tanulmányaikat be-

fejező ifjúság pályaválasztása. Ez az átfogó, nemzedékek sorsára kiható kérdés már az ifjúság legelején, az iskolaválasztás problematikáján is jelentkezik. A képességek fel nem ismeréséből keletkezett tévedések, az ifju későbbi megelégedését és boldogulását károsan befolyásolhatják. A pszichológiai elvátozás megannyi torzát teremtheti meg az az eltévelyedés is, amely az életbe kikerülőket, fizikai és szellemi adottságaikkal sokszor merőben elentétes életpályák felé sodorják. A petrovgrádi »Jugoszláviai Magyar Népkönyvtár«, ez a Kelemen János gondos szerkesztésében megjelenő sorozat, most »Milyen pályára lépjek?« címen a pályaválasztás előtt álló ifjak számára, népszerű ismertető füzetet adott ki. A füzet elé Dr. Draskóczy Ede előszól egy mniatür-tanulmányt irt s ezzel a kis kötetkét kisebbségi irodalmunk komoly értékévé emelte. A tanulmány a kisebbségi népből kikerült és az iskolai tanulmányai befejeztével legtöbbször tanácstalan ifjuhoz fordul s a népe, nemzete kollektivitása felé tartó friss értékkel a jó barát s kisebbségi népe hivatott vezetője azzal az emberi közvetlenséggel és kiegyensúlyozott szellemi, lélektani felkészültséggel beszél, amely feljogosítja őt arra, hogy a sokszor még tisztán nem látó emberkét kisebbségi helyzetéből adódó elhelyezkedési, élethivatási lehatároltságára figyelmeztesse, egyben erőre, öntudatra nevelje, amelyre a kisebbségi élet dolgozó társadalmának nagy szüksége van. Figyelmezteti őket arra is, hogy a túlnépesegett intellektuális pályákon sokszor csalódások érhetik. A kereskedelmi, ipari foglalkozásokra utal, amelyeknek a népi közösség szempontjából felbecsülhetetlen értékei vannak. Utal a lelki alkatra, az értelmi elhivatottságával és intelligenciájával a magyarság állományába lépő ifjunak a népi közösséggel szembeni külön kötelezettségére is. Felhívja a társadalmat annak a megszivvelésére, hogy minden tehetségnek ott kell munkaalkalmat adni, ahová elhivatottsága, különös képessége szólítja. A kis tanulmány tömörebb, mintsem annak minden gondolatát, mondanivalóinak erkölcsi súlyát részletesen kifejthettük volna. Csupán arra szeretnénk itt rámutatni, hogy az ifjúságnak a helyes utra való rátérelése mellett, a kisebbségi erkölcsi, értelmi élet követelményeit, a népi közösség reális parancsait is kihangsúlyozza s olyan életfeladatra mutat, hogy az a pozitív életmunkára hivatott kisebbség valóságos erkölcsi tanává válik.

Platon mondja, hogy az ember az emberi közösségben s az abban való munkálkodásban válik igaz emberré. A kisebbségi magyar is csak a közösségben tud magyarnak maradni és magyar kulturélelet élni. A népi közösségtől elszakadni, annyit jelent, mint a nagy életharcot egyedül vivni. A közösségi élet — etikai élet! Kötelességei, ideáljai, rendeltetései vannak. Ezeknek a kötelezettségeknek, ideáloknak, rendeltetéseknek kiapadhatatlan nagy forrása: a nemzet, amelytől eloldódni épen ugy nem lehet, mint ahogy szenvedés és öröm nélkül sem lehet élni!

KÁZMÉR ERNŐ

Mityun M. Pavityevity és munkái

(Crnogorci u pričama i anegdotama)

Az író

Spanyol termékenységi tollforgató, kinek legrészletesebb életírója dr. Mato Hanzsekovity-Gabriel szerint máig 59 könyve jelent meg nyomtatásban. Ezenkívül 25 könyve még részben nyomtatás alatt áll, részben pedig kéziratban van meg. Mind a 84 mű szűkebb hazája — Crna Gora — történetével, népével, földjével, hegyeivel s lelkével foglalkozik és az új viszonyok befolyása alatt kialakult helyzetével.

Pavityevitynek egy szinte hihetetlen kalandos, viharos, sok esetben veszélyes élet jutott osztályrészül. Bámulatos, hogy minderre honnan futotta az időből. Pavityevity Crna Gorában, a »fekete hegyek« országában született, paraszt családból. Atyja napszámosként tengette életét, abban a patriarchalis korszakban, mikor a szeretett, de még jobban gyűlölt Nikola király atyai jóssággal, de egyúttal önző szükmarkusággal holdgittotta kis számú alattvalóit. Önéletraíza szerint a négy elemi osztályt 11 éves korában végezte el »a legnagyobb nyomor és szegénység közepette, gyakran félmeztelenül, mezitláb és elgyengülve látogatva az iskolát«. A többi tudást autodidakta uton szerezte meg. Költői tehetségét atyai örökségnek véli, mert atyja volt a vidék leghíresebb népi énekes, guszlárja. De erre nem olyan büszke, mint volt Goethe abban a híres négy sorban, melyben szülei örökségét hangoztatja. Egyedül hősi eredetére büszke, ősei vitézségére, törzsének (mert akkor még fennállt a törzsi önállóságnak egy neve) hősi multiára, mely az ő korában, ember-értékelésben, egyedül volt fémjelző. További pályája megfelel indulásának. Egy orosz generális, ki átutaztában szemét feleltette a szép gyermekifium, Oroszországba akarja vinni és atyja csak az utolsó percben, Oroszország határáról tudja visszahozni egyetlen férfitársját. Volt aztán irnok, kisebb, nagyobb tisztviselő, sokat szenvedve kemény, gerinces magatartása és a fejedelemsnél nagyobb — mert Nikola fejedelem is költő volt — irodalmi sikerei miatt. Politikai magatartásával még ennél is nagyobb haragot vont magára, mivel annak a pártnak tevékeny tagja, mely 1914 februárjában, a crnogorai parlamentben, a Szerbiával való uniót sürgette. Homéroszi jelenetekben írta meg az uralkodó részéről történt felelősségre vonását, s jeleneteket, miket csak az uralkodó s alattvalói közt fennálló primus inter pares viszony tesz elhíhetetővé. Aztán élményei a világháború alatt. Majdnem hihetetlennek tetszenének, ha nem adná pontos, megbízható raizukat, 1916-ban Amerikában köt ki és ott hamarában 14 röpíratat igyekszik honfitársait rábírni, hogy pártoljanak el Nikola királytól és csatlakozzanak a hős Karagyorgyevityvekhez, 1919-ben, jól teljesítve kötelességét, mint »mintaszerű szerb, crnogorac és szláv ember« került vissza Beográdba, hol folytatta munkálkodását a közió, de különösen az irodalom terén. Később hivatalos munkája Zágrebbe szólitotta.

Mindez még halvány, vázlatos vonásokban sem hü képe annak a mozgalmas kornak és pályának, melyet az író megjárt. Igazi crnagorai stílusban, sok donquijoteji vonással megírt életraíza megértéséhez ama idők és viszonyok közé kell helyezkednünk, melyekben mindez megtörtént. S az események érdekesekek, igazi népi izűek, plasztikusak és festőiek. Hogy Pavityevity egyéni érdemeit hangsúlyozza, magasra tartja és önmagát mutogatja, azt épp oly természetesnek kell találnunk, mint mikor a bajvívásban kitűnő hős győzelmi jeleit mutatja és ellenfelét korholja. Hogy ez az életraíz ezenkívül gazdag elbeszélésekben és anekdotákban — mintegy a tartalom illusztrálására, — a jellemzés javára szolgál. Mindenesetre nem mindennapi ember, ki ezeket a harcokat megvívta és kis hazája és népe szeretetéből ezt a monumentális művet megalkotta.

A mű

Egyenként átlag 200 oldalas 18 könyv, Crna Gora lakóinak testi, szellemi, lelki és jellembeli tulajdonságairól. Előttünk csak a 14-ik és a 18-ik fekszik, de a kettőben is az emberábrázolás, népfestés, törzsráz és családmutatás annyi változatával találkozunk, hogy kevés a festő, ki palettáján annyi szint tud elkeverni. Ezt a kápráztató sokrétűséget még fokozza a színek elrendezésének zavara, az egyes elbeszélések s adomák rendszertelen csoportosítása. Vannak ugyan csoportosítások, mint Ethika, Hősi és boszszu-raizok, Nőiesek, Különnfélék, de ezek inkább szerkezetiek, mint tartalmiak. Amint az égő nap hátráltatja a tisztán látást, úgy ez a sokféleség is erősen igénybe veszi az olvasó figyelmét, mert a sokfelé ágazó sugarakból gyűjtőlencseképpen neki kell egységes képet összeszerkesztenie. Ez az egységesítés nem is nehéz, mert az egyes darabok mind érdekesekek, frissek, újak, megkapóak és annyira egyéniek, hogy az ismétlődés unalmát nem éreztetik.

Crna Gora lakóinak és hősi életüknek nem ez a mű első bemutatója. A jugoszláv irodalom két legkiválóbb epikus alkotása: Petar Petrovity Njegos »Hegyek koszorúja« (Gorski Venac) és Mazsuranity Ivan »Szmajl Csengity aga Halála« (Smrt Smail age Čengića) ezt a tárgyat dolgozza fel oly heroikus bemutatásban, hogy a világirodalom figyelme is feléjük fordult. Több realitással, illetve inkább történetírói formában, majd drámaj alakban megtaláljuk ugyane tárgyat Szima Milutinovity munkáiban, sőt anekdoták alakjában, vojvoda Marko Milyanov kisebb gyűjteményében is. Azonban egyik mű képe sem olyan teljes, mint Pavityevityé. Adomái, kis történetei kiterjednek e hegyi lakók minden életmegnyilvánulására, a népesség minden rétegére, egy a férfire, nőre, gyermekre, fiura, leányra, mint egyszerű harcosra, híres hadvezérré, kis tisztviselőre és magas államfőre. A sokféle rétegből vett embereket minden tevékenységükben szinte boszorkányos tökéletességgel forgatja, ki tudja keresni a legalkalmasabb pillanataikat, hogy a legjellegzetesebb, a legkifejezőbb szavakat adja aükkra. Nincs egyetlen egyéni, családi vagy társadalmi tulajdonsága e népnek,

melyet meglepő adomákban, napnál világosabban ne vonultatna el előttünk. Szereti és ismeri a népét. Tudja, hogy ötletes mint a görög, vitéz, becsületes, szokimondó mint a római s hogy az adott szó megtartására spártai szigorúsággal vigyáz. Családi becsületére büszkébb, mint a legősibb spanyol, de nem szerelni troubadur, hanem keleti kényur. Női, anyái egyszerűségükben és szerető alázatukban még az ókor hősnőinél is monumentálisabbak. Leányai — a leendő anyák — alázattal várják nem rózsás sorukat, mert nehéz igaz crnagorai nőnek lenni. Gyermekei már férfiak, ifjai már hősök. Mindezt az író nem mondja el, csak elbeszéli adomák alakjában s a következtetést az olvasóra bizza. De ez csak egy lehet, mert ezek a kis elbeszélések minden jellemzésnél beszédesebbek. Ugy jár el, mint a pointillista festő, aki mozaikszerűen egymás mellé rakott tarka pontokkal dolgozik. Csak az anyagot adja, a képet a nézőnek kell megalkotnia, de abban a formában, ahogy a művész azt szándékolta. Még példaképpen sem hozhatunk fel helyszíne folytán részleteket, mert kiszakítva csak hézagos képet adnának. A fejlettebb izlésű olvasó bizonyára kifogásolja a kellő műgond és izlés hiányát. Sok részlet van ugyanis, melyeket a mai olvasó még anekdotaszerű alakban sem vesz szívesen, bárha az írónak ezzel a jellegzetesség kidomborítása volt a célja. Egyrészt ugyanis teljes képet akart adni s a teljességhez ez is hozzá tartozik, másrészt egy erősen természetes, nem tetszelgő közönség színes képét, melyhez felhasználta minden szint és alakot, ha az nem is felel meg az irodalmi izlésnek. Külön figyelmet érdemel ez elbeszélések nyelvezete. Színes, mint a nemzeti viselet, kifejező, mint a szereplők arcijátéka, érdekes és érdes, mint az elbeszéltek tartalma, sokszor kevésbé válogatott, éppugy, mint az események. De mindig élénk, szinte dinamikailag ható, mintha nem is szó volna, hanem kísérő zene. Nem mindig andanteben, nem mindig lágy, lebegő hullámvásban, hanem sokszor nersen, haragosan zuga, mint a fekete hegyek felett dübörgő orkánok és szélviharok.

Még egy kérdés volna megfontolandó. Mennyi mindebből az anyagból az íróé, a megfigyelőé, — vagy más szóval: a szerző gyűjtő-e csak vagy alkotó is? Mennyi ebből az ő tehetségének, költői lendületének a gyümölcse és mennyi a népi geniusz alkotó, jellemző erejéé? Bizonyos, hogy átdolgozással, formába öntéssel állunk szemben, s hogy az író a történetekből, mint drága márványból, faragta ki ezeket az élő haute-reliefeket, melyek mint a hegyek merész határvonalai emelkednek ki a hegyes országban a fekete ködből. De akkor is megmarad az író érdeme, a felfedező fáradságos munkájának jutalma és az alkotó teremtő erejének érzése. Egy hatalmas tárna e művek összessége, melyekből szinte munka nélkül lehet kitermelni Crna Gora népének egész ethnografiáját és hatalmas tömböket az egész jugoszláv nemzet jellemzéséhez. Nem is maradt ez a bánya kihasználatlanul, rövid időre sem. A külföld fogott hozzá először, a secunder munkához.

Gerhard Gesemann prágai egy. tanár, a jugoszláv költészet leg-
avatottabb ismertetőjének két munkájához: Der Montengrinische
Mensch, Prag 1936 és Helden, Hirten und Hajduken. München
1935 — ezek a gyűjtemények szolgáltatták az anyagot. Így köz-
vetve Pavityevity nemcsak a népe ügyét szolgálja idebenn, de
hozzájárul megismeréséhez a külföldön is. **Dr. Kofmann Dezső**

IRODALMI SZEMLE:

K ö n y v e k

AZ ÖRÖK KÖLTÉSZET*

Az európai költők antológiája a szabadság eszményét szolgálja. A kétezer esztendő s Tibullus és a fiatal Jékely Zoltán egyazon erkölcsi felháborodással itélik el az erőszakot és egyformán türelmetlen vágyakozással sóvárogják a szabadságot, amely két ezredév alatt nem tudott soha maradandó győzelmet aratni. Mit változtat az idő és mit az élet? Ha a költészetnek e határköveit nézzük, semmit. Jézus, kereszténység, civilizáció, demokrácia. Egyik sem tudta megszüntetni az elnyomást, egyik sem teremtett békét, csak harcot és gyűlöletet. Az urak és szolgák világát semmi sem tudta egybeépíteni. Hiába voltak forradalmak háborúk és lázadások, egy lépés előnyt mérőföldekkel ugrott át az elnyomás szelleme. Mi maradt a kereszténység vértanui után? Legenda és egy földöntúli remény. De a példa nem riaszthat és az ember nem nyugodhatik meg. Ki kell törnie a béklyói közül zsarnokai ellen: s ma győz. halottakon gázol és hősök homlokára fon koszorút — holnap azonban legyőzik ismét és viselheti tovább rabságának nehéz láncait.

A legszomorubb könyv ez, amit

*) Európai költők antológiája, Cserépfalvy, 1938.

valaha olvastam! Semmi reményiséget nem hagyott bennem és semmi vigaszt. Tibullus keserű rímeire kétezer év távlatából visszafelel a szívem és, ami közbeesik arról nem tudom: vegetáció volt-e. születéstől halálig tartó változat, vagy a Mindenség lüktetése. Mert emberi fejlődés nem volt, annyi bizonyos. A szabadságért folytatott harcok örök kísérője a költészet, ugyanazon a hangon sirja fájdalomát ma, mint kétezer év előtt. »Akárki volt — az első kard kovácsa ezer s ezerszer átkozott legyen. Ezer s ezerszer legyen átkozott, mert annyi kint hozott e vak világra, s örü't kocsisként fűzte derekára a harci mének véres gyeplejét!« Így kezdi Róma költője és folytatja modern korunknak változatlan dalát a német Bertolt Brecht: »Vérbe és sárba fulladt szekereket elébe mondjátok, hányszor fogtuk be szavaink lovát? És bankettek borától bőföggve újra küldtük Verdun alá meghalni a Halott Katonát.«

Nérók és Cézárók kora a miénk is, győztesek dicsímmuszától és elnyomottak jajszavától hangos. Mi az, hogy emigráció és mi az, hogy Nansen-utlevél, éhbér, sztrájk, nyomor?! Ugyanaz, ami volt: szolgaság, gályarabság, kerékbetörés, kétezer év előtt. Csak az eszközök változtak, az emberi küzdelem semmit. Sőt lényegében a költészet sem.

Az antológia idegen verseit, kevés kivétellel, Faludy György fordította s ezért nemcsak a téma, de a fordító modora is egységessé teszi a kötetet. A szabadság dicséretét itt egy kórus zengi; századok költőinek kórusa a fordító hangszerelésében, de az örök költészet szempontjából mi éppen e kórus ellen tiltakoznánk, Faludy kitünő fordító, lehetetlen minden költő világába egyformán behelyezkednie. Az egység így egy kicsit egyhangusággá változik.

De a fordítónak ugyilátszik nem az volt a célja, hogy az örök költészet sokszínű ragyogását fogja egy fénynyaládba, hanem az örök szabadságvágy emberi dokumentumát a költészetten keresztül. Ilyen szempontból a kötetnek még az irodalomtól is meg kell kapnia felmentését.

HERCEG JÁNOS

*

SZ. SZIGETHY VILMOS:

TORONTALI FAMETSZETEK

(*»Délmagyarország«* kiadása Szeged)

Bizonyára mindannyian kedves emlékként őrizzük a megboldogult »Jugoszláviai magyar könyvtár« egyik kötetét, az »A vármegyház kapujából« című finom és színes emlékkönyvet, amely a régi becskerei megyeházáról, a régi urakról mesélt és a mult gondfejtő, kedves örömeit idézte vissza. Ez a könyv tulajdonképpen itteni irodalmunk egyetlen »Heimatbuch«-ja. Hogy az emlékforgácsokból kortörténet lehetett, az írójának, Sz. Szigethy Vilmosnak külön érdeme. Csak emlékezni akart és nem alkotni. A multat akarta ábrázolni, hajlitgatás, csavargatás nélkül, úgy s azzal a lírai utánrezgéssel, ahogy emlékeiben felemerült s amit az érző emberben tulajdonképpen minden olyan dolog felver, amit lelkileg is átélt. Ebben a korábbi munkában az

elmondott történetek kerek, novelisztikus rajzok voltak. Közlési formájuk inkább epizódikus, hangulattal színesített jelenetek. Az író nem azért ült az íróasztalhoz hogy kerek novellákat szerkesszen s anyagát tökéletes irodalmi formába fogja. Az emlékeknek abban a sodró áradatában, amit ez a könyv hőmpölygötetett, nem lehetett a formára ügyelni. Ki is siklott minden irodalmi biztonsága. Az emlékezősek boltozatát valami tulérzőkeny álompillérek tartották. Az író tenyerébe hajtotta bus fejét s az olvasóra bizta, hajlandó-e őt követni? A könyv áttűtő sikere és kritikai értékelése azt igazolta, hogy emlékkaleidoszkopját, régi torontáli színes üvegcserepeit sokan, sokáig néztük. Könnybelábadó szemünk könnyprizmáin át mindent szépnek láttunk.

Az emlékek azonban nem fértek el egy kötetben. Ime, öt év után, itt van a másik emlékkönyv, a »*Torontáli fametszetek*«. Szegedről jön ez a torontáli könyv. Megismétlődik a csoda. A Tisza-partjára került író, évtizedek után is a Bega szürkés, sárgás vizéről álmodik. »A tunya, lompos, dárdós álmos, porés borködös bácskai táj« kútviže üditi a szépnek, a multnak ezt a tikkadt szomjasát, holott a szegedi artézi-források viže messze földön híres. Mint Mikszáth, aki a szegedi redakciós asztal mellett legszebb felvidéki, palócos izü elbeszéléseit írta, úgy repíti vissza a Kass-kávéház terraszán álmodó Szigethyt »szivarja ize egyenest a hajdani Pest városához címzett becskerei kávéházba«, könnyelmű vármegyei tisztviselők, derék sváb gazdák, az »uszkokci«-ról ábrándozó, guszlicázó szerb ifjak közé s a megyéket uraló Csekonicok, Szaparyak le-tünt világába. A »Fametszetek« — most látjuk csak hogy mennyire találó a novella-anekdota között érzelmeskedő íróknak ez a mű-faju elnevezése — mögött egy so-

kat látott, sokat megélt, élete derekáról visszanező férfi mosolyát érezzük. Néha derübben, amikor a hajdani, nagy dáridók bohóságaira emlékeznek, de inkább szomorkás, melanchóliával telített a mosolya, mint minden, amitől évek múltán, idő teltén, bucsút veszünk. S ez a szomorkás, melanchólikus mosoly az, ami Sz. Szigethy Vilmost anynyira kedves és rokonszenves íróvá formálja. Nincs benne semmi a sok író lelkendező, lázas kapkodásából, nem törekszük arra, hogy fejest ugorjon a dolgok kellős közepébe. Mindig felette marad az élet mai, aktuális jelenségein. Számára ezek a dolgok, mint írói matéria, valóban alig léteznek. Elválasztotta magát a lázas jelentől. Kedves szubjektivitásával soha sem elegyedik bele szívesen. Határozott, állandói írói élménye a múlt, a történelmi emlékegy. Artisztikus lefiataltságával tart disztanciát múlt és jelen között. Épen ezért, regisztere, táji és érzelmi hangulatai is színesebbek, sugarasabbak, mint a ma realitásaiból kilépett valóságtörténetek. Az ő történésein a régi dallam érzelmi foszlányai törnek át, a lenyugodni készülő nap bársonyosan aranyos alkonya a korai őszben s ha fel is bukkan itt-ott valami komolyabb utalás, nekilendülés a mára, az emlékek álomvilága makacsul elnyomja. S mire végére érünk, a lira szomorkás édességéhez, emlékezésünk dus kap-tárjára gondolunk amiből méla, arany színnel csillogó, nagyon tiszta mézet pergetünk. S ennek a lirai hatásnak halk, fájó csillogása az, amiért Sz. Szigethy Vilmost, szegedi magányosságán át is magunk közé, a mi íróink maroknyi csapatába sorozzuk.

*

ROGER MARTIN DU GARD:
VÉN EURÓPA

(Regény. »Nyugat«-kiadás)

A Nobel-díj fényével övezett

nagy francia regényírónak, Roger Martin du Gard-nak egy kis regénye, a »Vielle France«, néhány hónappal ezelőtt magyarul is megjelent. Az író felvilágosítása után a regényt kitünő fordítója, Illés Endre »Vén Európa«-nak nevezte el. Nyilván ily módon akarta magyarázatát adni annak, hogy Du Gard falujának társadalomrajzát nem kell csupán francia földre érteni. Figurái, történetei, sűrítései az európai országok minden falutársadalmának hü rajza. Ez volt az első munka amit a nagy francia regényírótól olvastam. Azóta, a hosszú nyár alatt a »Thibault-ciklus« több kötetét is átvettem. Ezt a nagy ciklust az első köteteken át korpének, egy háború előtti vagyonos család szinte autentikus történetének láttam. Őszinte leszek. Nem volt épen nagyon unalmas. A regénypalota minden vonalát szigoruan, egyenletesen húzta meg s a sok lélektani finomságot az epikai szélesség hőmpolygéséből is kiéreztem. De ha bármennyire is érdekelt hősei sorsa, a szigorú apának csak halála után megmutatkozó igaz érzelmessége, még sem ragadott magával. Ma sem tudnám végérvényesen eldönteni, éreztem e irántuk a rokonszenvenek azt a csipetnyi érzését, amiből pedig a mai francia regényirodalom mesélőinek nagyon sok alakjára szinte mértéktelenül pazaroltam. Vannak kritikusaik, akik a »Les Thibaults«-ban egy nyugati Karamazov-testvéreket láttak. Ennek az összehasonlításnak pontosan az a fogyatékössága, amivel Du Gard nagy művében találkozottam. Elismerem klasszikus nyugalmát, a világirodalomban szinte példátlanul fegyelmezett mérséklését, szövege mindazt, amivel a Karamazovban még senki sem találkozott. Hiányzik azonban belőle a démonia, a szenvedélynek az a mindent felkorbácsoló, örvénylő ereje, ami igaz, sokban ellentéte annak a francia lélektannak, aminek nagy kite-

vője: a szárazság. Pedig Du Gard francia mestere: Gide korlátlan Dosztojevskij rajongó, még hozzá a misztikus Dosztojevskij, tehát épen a »Karamazov« megrázóan emberi költője. Tanítványa inkább Tolsztoj ősi, nyugalmas epikája felé fordult. A kisebbik Thibault fiúnak, Jacquesnak sorsában, önkéntes halálában van is valami a mindennel megbékélést kereső tolsztoji figurák végzetességéből, de a nagy oroszban mégis mindig a szív, az érzés — s nem csupán az értelem — a döntő, primér élmény.

A »Les Thibaults«-on át kanyarodok most vissza a »Vén Európá«-hoz, amit a nagy regénytömb után, sok vonatkozásban már másképen látok, mint amikor egyedül ez lett volna anyagom ahhoz az impresszióhoz amiből egyet és mászt most idejegyezni próbálok. Ismétlem, csak jegyzetekről lehet szó, valóban impressziókról, mert hiszen Du Gard íróisága természetrajzát felületes dolog lenne egy folyóirat kritikai figyelőjébe szorítani. A »Vén Európa« eredeti megjelenési éve 1933 volt. Körülbelül ez az az időszak, amikor a falu még mindig éles reliefet ad Európa közzvéleményének és parlamentjeinek, Du Gard íróisága különben is a világháború utáni években ivelt fel, amikor a kisvárosok rajzai múltán — Boylesvenak zenélő hangulataira, kisvárosi interiőrjeire gondolok itt — már csak a falu újra felfedezése következhetett. Jules Renard leplezetlen falulátása után azonban valóban keveset lehetett mondani a francia faluról. A »Poil de Carotte« írójának valóságos pointillista technikába ojtott naturalista kisművésze a falu francia irodalmának sokáig egyeduralkodója is volt. Jouhandeu, ez a nagyon termékeny és mégis alig ismert novellista tudott csak Renard után a faluról is újat mondani s a renardi groteskségbe azt a tragikus szürkeséget, gonosz önzést és bamba képzeletet bele-

vinni, ami azóta is, minden nép falurajzának termékeny komponense. (Gondoljunk a bajor Oscar Maria Graf modern naptártörténeteire!) mára ezek a dolgok, mint írói ma-Du Grand francia, még helyesebben európai falurajza, ő maga nevezi így: »egy falusi rajzalbum« amibe a figurák a kora reggeltől késő estig házról-házra járó levélhordón át, minden elevenségükkel és minden szomorúságukkal bekerültek. A figurák inkább odavetettek, egy két nagyobb vonás, jellegzetes mozdulat, köhécselés és hűmmögés s már is előttünk áll a portré, amit az író egy Van Goghba ojtott leplezetlen Daumier modorában rajzolt meg. Az album Maupeyrou falu huszonnégy órájának élete. Mihelyt Joigneau levélhordó gyufát sercent és az órát megnézve, leszáll ágyáról, mindaddig, amíg Emberg tanító jóéjszakát kívánva, homlokon csókolja a nővérkéjét, él a falu, a falunak minden piszka és jítka, amiből az aljas, bárgyu levélhordó, hol egy kupica pálinkát, hol egy potyauzsonnát zsarol magának. A figurák nem sokban különböznek a Renardéitól, de míg Renardban sok van a rokonszenvből, a vaskos tréfából, addig a mi nagy regényírónk könyörtelen és kegyetlen. Nem ismer ellágyulást, bocsánatot. Maupeyrou lakósaival együtt valóban az az emberi szemétdomb, ami iránt nem szabad könyörületlennek lenni? Hát ilyenek lennének a falu figurái? Ezek népesítenék be Franciaország és Európa falvait és ezek lennének a dekadens európai társadalom hamisítatlan, egészséges utánpótlásai? Hogy agyafurak, lélekben sivárak, haszonlesők, azt már régen tudjuk. Az utóbbi évek felburjánzott szociográfiai irodalma épen elég erős vádirattá izmosodott, de a regényírónak kimondom, ha egyedül maradok véleményemmel, ha nem vádiratot ír, akkor talán még sem szabad sem a francia, sem pedig az Európát rep-

rezentáló Maupeyrouról ilyen lehangoló, szomorú körképet rajzolni. Tisztelet és megbecsülés. Du Gard nagyszerű íróiságának, a »Les Thibaults« rejtejt humánumának. Ebből a humánumból a »Vén Európa« azonban semmit sem ad. Könnyörtelen íaluképe. Európarajza is könyörtelen. Tagadom, hogy Európa! Csak Maupeyrou! A fordító helyesebben cselekedett volna, ha a »Veille France« cím mellett marad.

*

ARNOLD ZWEIG :

A VERDUNI ISKOLA

(Regény. »Pantheon« kiadás, Budapest.)

Hogy ezt a regényt, a német háborus irodalomnak ezt az egészen különálló, megrázóan emberi dokumentumát elkésve vagy épen a legalkalmasabb időben fordították e le magyarra, azt a legközelebbi napok világeseményei döntik el. Mindenesetre, a háborus irodalom reprezentáns műveit szorgalmasan fordító magyar könyvkiadásnak nem volt szabad Arnold Zweig Grisa-ciklusa középső részénél továbbhaladni és a »Verduni iskola«-t olvasóival meg nem ismertetni. Mert valóban iskola ez a könyv. A legmélyebb, legigazabb és legmegfoghatatlanabb én nagy, szenvedéses iskolája, amelynek növendékei rokonok a világirodalom hasonló, hallhatatlan növendékeivel: Don Quichot-teal, Candidedal és Myskin hercegei. Mert nem Don Quichotte rokona-e az a derék Kroysing hadnagy, aki azt hiszi, hogy a nyugati hadszíntér legborzalmasabb pontjain, lángszórók és a repülőbombák dantei borzalmában fogja majd öccse gyilkosait nyugodtnak vélt, kispolgári hadtápállásaikból kifüstölni? Nincsen-e az állások mögötti barakkok éjszakájában, legujabb no-

velláskönyvécnek korrekturáit javító Bertin közlegény emberiségében, sutaságában is annyi szív, lüktetés, érzés és értelem, ami Myskin herceg testvérévé avatja? Arnold Zweig maga is iskolás. A modern világirodalomnak világszemléletétől terhes, szkepticizmustól kissé fanyar, lelkiismeretességétől kritikai szemlélődésű iskolájának jeles növendéke ő, abból az osztályból és abból az évfjártból, amely a nagy Thomas Mann hervadó polgári művészete etikai elkötelezettségének, stílusa zenéjének, finomságának, lefojtottságában is remegő ritmusának hű követője. Mégis, ehhez a kötelező iskolához a maga jól átgondolt, kulturával és zsidósága kétkedésével átítatott ironikusságát, a legkényesebb igazságok és valóságok fölött szimbolikusan elszuható elfátyolozottságát adta. Az irodalmi kispasztikának ez a teljesen kifinomodott, pszichológikus és elintellektualizálódott szentibilitása, a századelejei, főleg a tizes évek új német elbeszélő irodalmába oly nagy számmal benyomult zsidó regényírók legjellemzőbbje.

Diáktörténeteken, családi emlékeken, egy kis regény intellektuális környezetrajzán át ért Arnold Zweig a világháborúhoz. »Grisa őrmester«, ez a sokban Thomas Mann »Varázshegy«-ének korrajzára, napjaink történelmére emlékeztető, a keleti hadszíntér hadtápjai és frontja között lejátszódó tragikus, nagy regény, a régi, porosz katonai birodalom alkonyának mély és költői szimbolummal felfűtött, megrázó színezésű freskója lett. A »Verduni iskola«, a Grisa-regényhez simuló munka a nyugati hadszíntérre vezet el bennünket Verdun erődtámaszai és Douaumont páncéltornyai alá. Mig az egyik oldalon az olvasóval ennek a szörnyű Infernónak minden borzalmasságát ismerteti meg, addig a másik oldalon a lélek-analízis finom laboratórium-munkájával annak a hadtápszellemnek em-

bertelenségét, rothadságát állítja elének, amely a kispolgári társadalomnak frontra is elvonszolt stípusításával és haszonlesésével egy fiatal alhadnagyot »hősi halálra« itélt! Az író Bertin közlegény alakja mögé bujik. Ott van az események központjában és érzi a nagy élmény izgalmát. »Jó dolga van az írónak; a föld bármely pontján megnyithatja műhelyét, asztal alá nyújtja lábát és dolgozhat. Önmaga élete szállít nyersanyagot, mindazt, ami bántja, vagy boldogítja, elégedettségét a világgal és önmagával, jobb lehetőségét és értelme-sebb viszonyok nyugtalan megsejtését.« Most katona. A fronton van és dolgozik. Módszeresen, de szubtilitással, zsidóságának azzal a tudatos, artisztikus etoszával, amely évezredek óta irástudó népe kultúrájának magasrendiségébe a humánum tisztá zenéjét szötte. S már az első fejezetek olvasásánál szüntelenül érezzük, szinte állandóan a háború, a gránátoktól terhes levegő sivár nyomorúsága, az emberi élet teljes értéktelensége és minden jobb érzés, indulat alámerülése. Az írónak valóban nem volt különösebb feladata, mint barakkja ágyán, a kázinók durva asztalain, lőszertládák gyalultatlan deszkáin írni, háborús élményét pontos hűen megrajzolni, az átélt kép vonalaiba, a maga fantáziája építette eseménybe a valóság alakjait beszöni s mire lélekzetfojtva a végére érünk, rájövünk az író és vándíratá sohasem lendülő, mégis minden sorában vádoló műve céljára: a háborús nemzedék és a háború kritikájára.

A regényt Arnold Zweig, a költő írta. Nem publicistája és nem filozófusa a háború irodalmának. Nem épít teóriákat és még csak arra sem vállalkozik, hogy a valóságból a regénybe lépő emberi életéken, sorsokon és a velük történő eseményeken át az eljövő, új békétársadalomra mutasson. De optimizmusát sem tudja leleplezni. A kínban, reménytelenségben elfásult,

eltompult ember nyarát is megmutatja. A sok áldozat után hazahozza Bertint és a magábaszálló, megrendültebb Németország első békeéveinek Péter és Pál napján, asszonya karján az erdőszélén sétálnak, gólyahírek és szarkalábak között. A verduni erdő is ilyen volt, csak egy kicsit sűrűbb, mondja a révedező szemmel a sovány, kis emberke s a mellére buvó, gyengéd felesége szinte remegve válaszolja: »Csakhogy visszajöttél azokból az erdőkből«, azokból az erdőkből, ahol két éven át, ő is, társai is, annyi gonoszsággal, igazságtalansággal és sanyargatással kényszerültek megküzdeni.

A német háborús regényirodalom nem jelentékeny és a pszichoanalitikus kísérletű háborúutáni, a német összeomlást kísérő aktív regényirodalom mögött valóban háttérbe szorul. Victor Meyer-Eckhardt-nak van egy nagyobb novellája, a »Das Vergehen des Paul Vendelin«, amiben a tiszt és a legénység között mélyülő ellentétből igen megdölgödtető és meglepő tragikumot formál. Ludwig Renn »A háború«-ja, Erich Maria Remarque mindkét könyve, Hans Carressának romániai háborús naplójegyzetei lennének még azok a művek, amelyek a háborús események forgatagán át, íróik szimultán látásmódjában tragikusan, emberi kollektív hajlandóságokat látunk. Ezekhez a művekhez kell sorolnunk Arnold Zweignek a »Verduni iskola«-val kitérűlő Grisa-ciklusát, amellyel a palesztinai magányos hegyi házikójába visszavonult író művészetének delelőjére ért. Nem lett monumentális és egy teremtő szellem fénykévéjével sem világította át az irodalom utját. De komoly írói eredményeket adott s az emberi közösségérzetnek olyan felbecsülhetetlenül szép lelki kapcsolatait, amire csak nagyon kevés írónak van szíve, szabadságérzése és erkölcsé.

KÁZMÉR ERNŐ

Kéziratküldők figyelmébe!

A szerkesztőség kéziratokat senkinek nem ad vissza, kéziratküldők leveleire csak abban az esetben válaszol, ha írásuk azt indokoltá teszik.

1938. Október

KALANGYA

10. Szám

Odgovorni urednik: — Felelős szerkesztő: RADÓ IMRE

A KALANGYA minden közleményéért írja felel. — Szerkesztik:
SZIRMAI KÁROLY és DRASKÓCZY EDE

Felelős kiadó: SZIRMAI KÁROLY. Szerkesztőség és kiadóhivatal
postai cím Novi Vrbász 2 (Šećerana)

A szerkesztőség kéziratokat nem küld vissza.

Štampa Minerva D. D. nyomása — Za štampariju
odgovara -- a nyomásért felel: Nagy Aleksandar